

Hämeenlinnan luonto-opas

Heli Jutila

Hämeenlinnan seudullisen
ympäristötoimen julkaisuja 15

2007

HÄMEENLINNAN KAUPUNKI
Hyvä arki ystävä Hämeenlinnassa

Kuva: Karri Jutila

Kannen kuva: Aulangonjärvi. Kuva: Heli Jutila.

Sisäkansi: Katumajärvi pohjoispäästä nähtynä. Kuva: Karri Jutila.

Takakansi: Sinivuokko (*Hepatica nobilis*) on Hämeenlinnan nimikkokukka. Kuva: Karri Jutila.

Lähdeviite

Jutila, H. 2007: Hämeenlinnan luonto-opas. – Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen julkaisuja 15. 72 s. 2. korjattu painos, Hämeenlinna.

ISBN 978-952-9509-54-6

ISSN 1795-8997

Esitteen taitto ja paino:

Ilves-Paino Oy 2007

Alkuperäisjulkaisun tiedot:

Jutila, H. 2005: Hämeenlinnan luonto-opas. – Ympäristöosaston julkaisuja 36. Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto, Napa-projekti. 72 s.

ISBN 952-5251-98-5. ISSN 1455-9102. Taitto ja paino: Ilves-Paino Oy 2005

Sisällysluettelo

1	TERVETULOA VEHREÄÄN HÄMEENLINNAAN !	2
2	KULKIJALLE	3
3	JOKAMIEHENOIKEUDET	6
4	HÄMEENLINNAN LUONNOSTA	7
A	Luontotyytit ja suojelualueet.....	7
B	Lajisto.....	9
5	KOHDEKUVAUKSET	18
A	Aulanko ja Vanajaveden rannat.....	18
B	Miemalanselän lähiympäristö	28
C	Katumajärven ympäristö	33
D	Ahvenisto - Hattelmalan alue	40
E	Alajärven ympäristö	48
F	Eteläosa	51
G	Pohjoisosa	52
6	KARTAT	53
7	KOhteet tyypeittäin	61
8	LÄhteet	66
	SUMMARY	68

1 TERVETULOA VEHREÄN HÄMEENLINNAAN!

Tähän oppaaseen on koottu Hämeenlinnan luontokohteet, kaikkiaan 104 kpl. Lopussa on varsin kattavat luettelot eri luontotyypeistä ja tekstissä on esitelty merkittävimmät kohteet. Arvokkaimmat alueet ovat keskeisillä paikoilla tai muuten helposti saavutettavissa. Osaan kohteista tutustuminen vaatii reipasta retkimieltä. Opas on laadittu osana EU:n Interreg IIIa-ohjelmaan kuuluvaa NAPA-projektia, jossa tavoitteena on luontokohteiden säilyttäminen ja kestävä käyttö Hämeenlinnan ja Lahden seudulla sekä Virossa ja Latviassa.

Esitteen laatimisesta on vastannut Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto. Tekstit on kirjoittanut pääosin Heli Jutila. Hannu Harju täydensi Heli Jutilan tekemää luonnosta oppaan kirjoittamisen alkuvaiheessa. Heli Jutila on myös viimeistellyt ja toimittanut tekstin sekä laatinut oppaan sähköiset kartat. Karri Jutila on auttanut tekstin viimeistelyssä sekä ottanut suuren osan oppaan kuvista. Suurkiitokset sekä Hannu Harjulle että Karri Jutilalle. Opasluonnosta ovat kommentoineet lukuisat henkilöt, josta erityiskiitos Teppo Häyhälle.

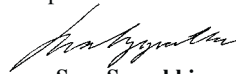
Oppaassa esitellään kaikki valtakunnallisesti, maakunnallisesti ja seudullisesti arvokkaat luontokohteet. Paikalliset kohteet ovat monipuolisesti mukana. Lisäksi virkistys- ja maisemakohteita on mahdutettu joukkoon. Silmäys kohdetyypiluetteloon ja kart-

Liikuntarajoitteisillekin soveltuva laituri kaupungin Vanajaveden rannassa. Taustalla Kantolanniemi. Kuva: Heli Jutila

taan auttaa alueiden paikantamisessa.

Julkisyhteisöjen omistamien kohteiden palvelutaso on korkeata luokkaa. Yksityiset alueet ovat usein myös yksityisteiden takana. Alueilla ei ole palveluvarustusta, kuten opasteiviittoja, tulipaikkoja tai roska-astioita. Ajo-kieltoja on syytä noudattaa. Nauti luonnosta jokamiehenoikeuksia ja -velvollisuuksia noudattaen.

Toivottavasti tästä oppaasta on iloa luonnosta kiinnostuneille matkailijoille, kesäasukkaille ja kaupunkilaisille!

Sara Syyrakki
terveysvalvonnan johtaja

Hämeenlinnan luonto-oppaasta päätettiin ottaa uusi korjattu painos kesällä 2007, kun ensimmäisen painoksen 3000 kpl olivat loppuneet. Oppaan julkaisemisen jälkeen on tapahtunut organisaatiomuutoksia, jotka näkyvät mm. logojen muutoksina. Hämeenlinnan luonto-oppaan korjattu painos on saanut em. uuden julkaisusarjan ja numeron, vaikka muutokset ovat olleet lähinnä pikkuvirheiden korjaailua.

Heli Jutila
FT, ympäristötarkastaja

2 KULKIJALLE

Moni luontokohde on helposti saavutettavissa, ja useat ovat jopa tienvarsilla. Kohdeiden koodit (esim. D2) viittaavat esitelyosaan ja karttaan. Tärkeimmät ja edustavimmat kohteet ovat Vanajaveden laaksossa ja sen välittömässä läheisyydessä. Palvelukeskus Kastellissa on runsaasti esitteitä mm. Hämeenlinnan puisto-, luonto-, kulttuuri- ja kalastuskohteista.

Ensiksi voisi suunnata Aulangon luonnonsuojelualueelle (A15-16), jossa Aulankokeskus auttaa kulkijaa. Patikoinnin takana ovat myös Aulangon ympäristön lukuisat lehdot, joista suurin osa sijoittuu Aulangonjärven itäpuolelle (A4-8). Muita Suomen ensimmäisen kansallisen kaupunkipuiston kohteita ovat mm. Kaupungipuisto eli Parkki (A22) ja Varikonniemi (A23), jotka sattuvat Vanajavettä kiertävän ns. rantareitin varrelle. Kaupunkiluontoa tyypillisimmillään löytyy ydinkeskustasta, missä mm. puistot, tien- ja ratavarret ja vanhat teollisuusalueet tarjoavat kulutuksesta hyötyville lajeille elinpaikkoja.

Keskustassa voi tehdä puisto- ja puulajiretken, johon opastus löytyy Kastellista saatavalta reittikartalta. Myös kulttuurihistoriaan voi tutustua omatoimisesti saman kartan ja tekstikuvausten perusteella.

Kiinteästi kaupunkikeskustaan liittyy Katumajärvi (C1), jonka ympäri kannattaa tehdä lenkki. Matkan varrelta löy-

Kuva: Karri Jutila

Huvimaja Aulangon luonnonsuojelualueella Metsälammen luona.

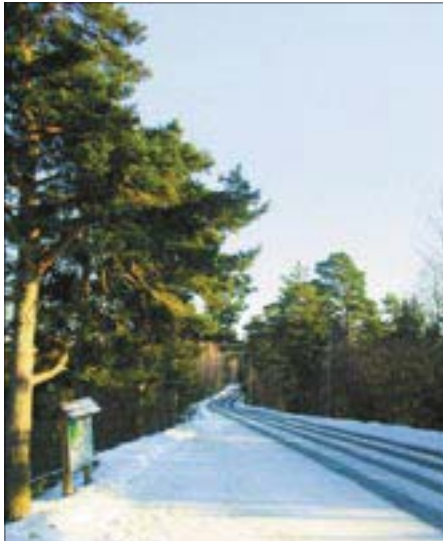
tyy niin luonto- kuin kulttuurikohteitakin: Jyhkeät Kappolanvuori (C4) ja Mante-reenvuori (C5) nousevat järven rantamalla, Vanajanlinna ja Katisten kartano tarjoavat kulttuurihistoriaa ja nykymaisemaa luonnehtivat kaksi golfkenttää.

Linnuista kiinnostuneiden paikat ovat Vanajaveden laakeilla rannoilla (A3, B2) ja Hattelmalanjärvellä (D2), jossa on myös lintutorni. Edustavan käsityksen suo- ja harjuluonnosta saa Raimansuon (B11) ja Miemalanharjun (B10) luonnonsuojelualueilla. Samaan harjajaksoon liittyvät Hattelmalanharju (D3) ja Ahvenis-

Kuva: Karri Jutila

Pajunkissat (*Salix phylicifolia*) kuuluvat kevääseen.

Kuva: Karri Jutila

Hattelmalanharju talvella.

ton – Vuorenharju (D4), joilla niin ikään on luonnonsuojelualueet sekä ulkoilupolkuja ja muita virkistysmahdollisuuksia. Hämeenlinnan kaupungin halkaisevan harjujakson varrelta löytyy runsaasti näytteitä upeasta harjukasvillisuudesta, jota luonnehtivat puolilehdot ja lehdot pähkinäpensaineen (*Corylus avellana*). Hämeenlinnan kasviston helmiä hämeen kylmänkukkaa (*Anemone patens*) ja vanakelttoa (*Crepis praemorsa*) löytää harjualueelta, joskin kylmänkukkaa tavataan moreenimäiltäkin.

Hämeenlinnan eteläosaa luonnehtii metsärantainen, puhdasvetinen ja melko karu Alajärvi (E1), jonka rantamilla esiintyy jalopuumetsiäkin. Alajärven vedet laskevat Iso- ja Vähä-Munakkaan kautta Katiskoskea (F1) myöden Janakalan puolelle ja päätyvät siellä Vanajaveteen. Rengon ja Hämeenlinnan rajaseutua luonnehtii Natura 2000 -ohjelmaan kuuluva Heinisuon alue (F2), joka tarjoaa mahdollisuuden tutustua monipuoliseen suoluontoon.

Hämeenlinnan pohjoisosassa laajat alueet ovat armeijan harjoitusaluetta ja siksi kulkijan ulottumattomissa. Seutua luonnehtivat karu ja kirkasvetinen Kanikaistenjärvi (G1) sekä alueen läpi kulkeva katkeileva harjujakso ja vuorimaiset mäet.

Virkistystä janoavat hakeutuvat Hämeenlinnan monille uimarannoille sekä Aulangon, Ahveniston ja Alajärven Tervaniemen ulkoilualueille. Vanajaveden Aulangonniemen tekosaarilla on varattava nuotiokota. Laavuja löytyy mm. Au-

langon ulkoilumajan luota, Tervaniemestä ja Alajärven Soininsaaresta. Nuotio-
paikkoja on mm. Aulangonjärven ulkoilumajan luona ja Käärmekallion juurella.

Kevyen liikenteen väylästä on Hämeenlinnassa hyväkuntoinen ja varsin kattava. Erillisestä reittikartasta (saa esim. Kastellista) löytyy kullekin liikkujalle sopiva vaihtoehto. Polkupyörä on ekolaite. Maastoon merkitty valtakunnallinen polkupyöräreitti kulkee Katumajärven pohjoispäässä valtatie 10:n vartta ja jatkuu Vanajaveden itäpuolitse Aulangon kautta Hattulaan. Kansallisen kaupunkipuiston kohteet ja rantareitti ovat kävelen ja pyörällä kulkevan saavutettavissa samoin kuin Ahveniston- ja Hattelmalanharjun sekä -järven alueet.

Talvella ulkoilijan käytössä on monipuolinen latuverkosto Aulangolla, Katumajärvellä, Ahvenistolla sekä Alajärvellä. Pidemmät reitit kulkevat Aulangolta Katumajärven itärannan Kipinäniemeen ja edelleen Kankaistenjärven eteläpäässä sijaitsevaan Joutsitupaan. Ahvenistolta pääsee Alajärven Tervaniemeen ja edelleen Katiskosken kautta Suvipieliselle. Latukarttoja saa Kastellista.

Liikuitpa sitten jalan, pyörällä tai vaikka rullaluistimin, luontokohteisiin tutustuminen on kohtuullisen pienen vaivan takana. Toisenlaisen näkökulman Vanajavesilaakson luontoon avaa laivaristeily, soutu tai melonta. Esimerkiksi kanootteja ja kirkkoveneitä on vuokrattavissa Vanajaveden Vesikoilta. Kaupunki on järjestänyt lukuisien järvien rannoille venepaikkoja, joista voi tiedustella luonnonhoi-

totoimistosta. Sieltä on vuokrattavissa myös Padasjoella sijaitsevat Kelkutteen kämpä ja Taruksen laavut.

Kuva: Karri Jutila

Leskenlehti (Tussilago farfara) on kevään ensikukkijoita.

Kuva: Heli Jutila

Idylli Katumajärven rannalla.

3 JOKAMIEHENOIKEUDET

Kuva: Karri Jutila

Suolla kasvava juolukka (*Vaccinium uliginosum*) on virkistävän makuinen.

Kuva: Heiti Jutila

Karpalo (*Vaccinium oxycoccos*) on kaunis kukkivana.

ovat ”kirjoittamatonta lakia”, ne perustuvat perinteiseen maan tapaan. Jokamies saa Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa liikkua luonnossa jalan, hiihtäen tai pyöräillen, siis lihasvoimin. Kulkureitit tulee valita väistään pihamaat, viljelykset ja istutukset. Tilapäinen levähtäminen, uiminen, auringonpalvonta, jopa muutaman päivän leiriytyminen tai telttailu riittävän etäällä asumuksesta on sallittua siellä, missä kulkeminenkin. Myös rauhoittamattomien kasvien, metsämarjojen ja sienien poiminta on sallittua.

Jokamies ei häiritse lintuja pesimäaikaana, vahingoita kasvavia puita, ota kuivunutta puuta, varpuja, jäkäliä tai sammalta toisen maalta. Leiriytymällä liian lähelle tai meluamalla ei pidä häiritä kotirauhaa. Roskaaminen on myös kielletty. Maanomistajan lupa tarvitaan moottoriajoneuvolla ajamiseen maastossa ja avotulen tekoon, eikä sekään riitä, jos on metsäpalovaara. Myös kalastus (onkimista ja pilkkimistä lukuun ottamatta) ja metsästys ovat luvanvaraisia.

Kuva: Karri Jutila

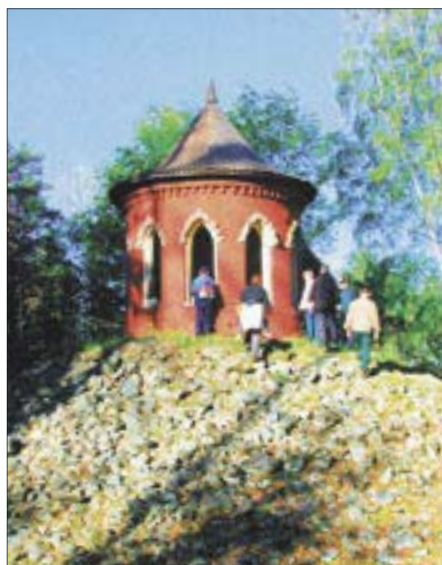
Kukkahämähäkki (*Misumenia vatia*) huopahdakkeen (*Arctium tomentosum*) kukalla.

4 HÄMEENLINNAN LUONNOSTA

A) LUONTOTYYPIT JA SUOJELUALUEET

Hämeenlinnan kaupunki sijaitsee Vanajaveden laakson maisemissa Etelä-Hämeen lehtokeskuksen alueella. Hämeen linnan ympärille yli 700 vuoden aikana kehittyneet kulttuurimaisemat ovat vehreitä ja monipuolisia. Vaikka parhaita kasvu- alustoja on jo ammoin otettu viljelykseen ja rakentamisen piiriin, paljon arvokasta luontoa ja lajistoa on säästynyt ihaseltavaksi.

Kallioperä on etelässä mikrokliniigniittia. Keskiosissa ja pohjoisessa kivilaji on granodioriittia. Itä- ja länsiosiin työntyvät kielekkeet emäksistä vulkaniittia, jonka lisäksi pintakivilajeista löytyy kiillegneissia ja -liusketta. Hämeenlinna on pinnanmuodoiltaan vaihteleva, ja korkein paikka kaupungin koillisosassa on Vuori (176,6 m mpy). Maisemia halkoo kaksi kaakkois-luoteissuuntaista sora- ja hiekkaharjuksoa, joilla korkeuserot vaihtelevat paikoin jyrkästikin. Yläköseuduilla koillisessa ja lounaassa on laajat moreeniselänteet. Viljelyalueet ovat pääosin hieta- ja hiekkamaata. Kolmestatoista kallioalueesta kaksi on valtakunnallisesti (Käärme kallio A12, Levonkallio A13) arvokkaita ja yksi maakunnallisesti arvokas (Kappolanvuori C4). Moreenialueista

Kuva: Karri Jutila

Onnentemppeli Aulangon luonnonsuojelualueella.

Majalahdenmäki ja Sammonmäki on arvioitu maakunnallisesti arvokkaiksi.

Hämeenlinnan metsät ovat varsin reheviä, ja lehtoja on epätavallisen paljon, mikä ei ole yllätys, sillä Etelä-Hämeen lehtokeskuksen rehevillä mailla ollaan. Luonnonsuojelulain mukaisia suojeltuja luontotyyppejä, varsinkin jalopuumetsiä, kaupungista on rajattu 9, joista viisi on metsälehmuksen (*Tilia cordata*) ja viisi pähkinäpensaiden (*Corylus avellana*) luonnehtimia. Näiden lehtojen lisäksi

Kuva: Hei Jutila

Hattelmanjärven rantaan menevän polun varrella on luonnonmuistomerkkinä suojeltu koivu (Betula pendula).

si kunnasta tavataan lisäksi reilut kymmenen muuta lehtoa, joista monet ovat kooltaan merkittäviä. Lehdoista valtakunnalliseen lehtojensuojeluohjelmaan sekä Natura 2000 -ohjelmaan kuuluu Hattelmanharju, joka on osin luonnonsuojelualueeksi rauhoitettu. Arvokkaita lehtoja löytyy myös mm. Aulangon Natura 2000 -alueelta.

Kaupungin omistuksessa olevia, pääosin tuoreita ja lehtomaisia kankaita hoidetaan virkistymetsinä. Hakkuilta on säästynyt vanhojen metsien suojeluohjelmaan ja Natura 2000 -ohjelmaan kuuluva

Karittainmäen – Ahvenistonlammen alue, joka on pääosin Hattulan puolella. Harjut ovat tyypillistä hämeenlinnaista luontoa, ja pääosa Miemalan – Vuorentaan harjujaksosta on valtakunnallisesti arvokasta ja neljä harjuista kuuluu myös Natura 2000 -ohjelmaan. Ahvenistonharju – Vuoreharju ja Hattelmanharju kuuluvat harjijensuojeluohjelmaan ja Natura 2000 -ohjelmaan. Samaa harjujaksoa on myös Natura 2000 -ohjelmaan kuuluvaa ja luonnonsuojelualueeksi rauhoitettu Miemalanharju. Hämeenlinnan harjuilla viihtyy monipuolinen kasvi- ja perhoslajisto.

Suoluontoa edustavat Heinisuo, Raimansuo ja Hattelmanjärven rantasuot, jotka kuuluvat Naturaan ja niistä osa on suojeltu luonnonsuojelualueena. Kukkolansuo on kaupungin omistama luonnonsuojelualue.

Hämeenlinnassa on 22 järveä ja lampea. Lasku-uomallisten altaiden vedet päätyvät Vanajaveden reittiin ja edelleen Kokemäenjokeen. Veden laatu on erinomainen Kankaistenjärvessä (G1), hyvä Alajärvessä (E1) ja Ahvenistojärvessä (D1) ja tyydyttävä Katumajärvessä (C1) sekä useissa muissa järvissä. Tämä johtuu altaiden mataluudesta ja pienuudesta sekä soilta ja viljelyksiltä tulevasta ravinnekuormituksesta. Parhaat lintuvedet ovat Hattelmanjärvi (D2) ja Vanajaveden muutamat suojaisat lahdemat (A3a, B2c).

Luonnontilaisia, arvokkaita pienvesiä, lampia, lähteikköjä ja puroja, ei Hämeenlinnasta löytynyt pienvesi-inventoinnis-

sa, mutta Aulangonjärven itäpuolella on kaksi pientä luonnonsuojelullisesti arvokasta puroa (A7), joista toinen on metsälain tarkoittama erityisen arvokas elinympäristö. Miemalanharjun luonnonsuojelualueeseen sisältyy pieni pätkä arvokasta kausikuivan puron varrtta (B17), ja Kapopolanvuoren eteläpuolista puronvarsilehtoa (C3) voi pitää arvokkaana pienvetenä. Lammista arvokkaita ovat Ahveniston harjualueella sijaitseva Kahtoilammi (D14) ja Katumajärven itäpuolinen Nautalammi (C17), josta lähtevän Kidun jokivarsikin (C13) on paikoin arvokas.

Koko Suomessa ovat perinnemaisemat, ahot, kedot, niityt ja hakamaat käyneet harvinaisiksi. Hämeenlinnassa on neljä paikallisesti arvokasta kohdetta, jotka sopivin, vuosittaisin hoitotoimin olisivat säilytettävissä näytteinä perinnemaisemista. Mukana on ketoja ja rantaniittyjä.

Hämeenlinnassa on peräti 11 erilaista luonnonsuojelualueita, joiden kokonaispinta-ala on 336,3 ha eli vajaa kaksi prosenttia kaupungin koko alasta. Luonnonsuojelualueiden keskimääräinen pinta-ala on n. 30,6 ha ja mediaani 6,6 ha. Yksityisten omistamista luonnonsuojelualueista kaikki kolme ovat metsäisiä kohteita. Julkisyhteisöjen maille on rauhoitettu lisäksi kahdeksan harju-, suo- ja metsäkohdetta. Kahdeksan Hämeenlinnaa ulottuvan Natura 2000-alueen pinta-ala on yhteensä 1183 ha, josta 871,7 ha on Hämeenlinnan kaupungin alueella eli reilu 4,7 % Hämeenlinnan alasta. Natura-alueiden keskipinta-ala on 147,9 ha.

B) LAJISTO

Uhanalaisista nisäkkäistä erittäin uhanalainen susi (*Canis lupus*) vierailee Hämeenlinnassa harvemmin kuin vuosittain. Suurpedoista runsain on silmälläpidettävä ilves (*Lynx lynx*), ja silmälläpidettävää karhuakin (*Ursus arctos*) tavataan harvulukuisena. Silmälläpidettävä saukko (*Lutra lutra*) on runsastunut viime vuosina ja sitä on tavattu mm. Hämeenlinnan Katiskoskelta.

Hämeenlinnasta löytyy yhdeksän aluetta, mistä vaarantunut, luontodirektiivin liitteen IV laji, liito-orava (*Pteromys volans*) on kartoituksissa tavattu. Useita reviierejä on Hattelmalanjärven tuntuman metsikössä. Voidaan arvioida, että Hämeenlinnan alueella on noin 20 liito-oravan reviiirit. Kaikki Suomessa tavattavat lepakkolajit ovat rauhoitettuja (LsL

Kuva: Karri Jutila

Liito-oravan (*Pteromys volans*) elinpaikan voi löytää keväällä puun tyveltä löytyvien pienten, keltaisten papanoiden perusteella.

38§) ja kuuluvat luontodirektiivin liitteen IV lajeihin ja niitä koskevat luonnonsuojelulain (49§) lisääntymis- ja levähdyspaikkojen hävittämisen- ja heikentämiskielto sekä hallussapito-, myynti- ja kuljetuskielto. Ruununmyllyjoen suussa, Varikonniemessä sekä Aulangolla esiintyy harvinaisia ja suojeltavia lepakoita, kuten pohjanlepakko (*Eptesicus nilssonii*), viiksi- ja vesisiippa (*Myotis mystacinus*, *M. daubentonii*) sekä korvayökkö (*Plecotus auritus*). Aulangon lepakkoyhdyskunta on Etelä-Suomen suurimpia. Eritäin uhanalaista ja erityistä suojelua vaativaa (LsA 22§) ripsisiippaa (*Myotis nattereri*), on havaittu toistaiseksi vain yksi yksilö Ruununmyllyllä.

Muuta nisäkäslajistoa ovat mahdollisesti piisamin kustannuksella runsastunut minkki (*Mustela vison*) sekä näätä (*Martes martes*), kärppä (*Mustela erminea*) ja lumikko (*Mustela rixosa*). Hirvi (*Alces alces*), valkohäntäpeura (*Odocoileus virginianus*) ja metsäkauris (*Capreolus capreolus*) kuuluvat lajistoon. Hämärisä liikkuvat saalistelemassa kettu (*Vulpes vulpes*), supikoira (*Nyctereutes procyonoides*) ja mäyrä (*Meles meles*). Metsäjänistä (*Lepus timidus*) ja rusakkoa (*L. europaeus*) näkee helposti päivälläkin. Tuttuja lajeja ovat tietenkin myös orava (*Sciurus vulgaris*) ja 1850-luvun tulokas, siili (*Erinaceus europaeus*).

Suomeen on joko istutusten tai tar-

Hattelmalan - Ahvenistonharjulta tavattuja perhoslajeja. Vas. Kuusamapäiväkiitäjä (*Hematis fuciformis*), kirjokehrääjä (*Endromis versicolora*), sumuvirmayökkönen (*Lygephila viviae*), ketokultasiipi (*P. hippothoe*), kirjoruusumittari (*Anticlea dervata*), kuusamaliuskamittari (*Trichopeterys polycommata*), pikkusiniisiipi (*Cupido minimus*), kirjoneilikkayökkönen (*Hadena confusa*), mäitepunätäplä (*Zygaena filipendulae*) sekä pikkutarhayökkönen (*Hecetera bicolorata*).

hakarkulaisuuden seurauksena jaksolla 1900 – 1950 syntynyt piisamin, minkin, valkohäntäpeuran, supikoiran ja metsäkauriin kanta. Nämä lajit ovat poikkeuksetta vallanneet alkuperäisen lajiston elinalueita. Erityisen vahvoja kilpailijoita ovat kaikkiruokainen supikoira ja pesärosvona tunnettu minkki, jonka liiallista lisääntymistä on paikoin ollut pakko hillitä. Nykyisin ei enää ole luvallista siirtää Suomen luontoon sellaisia vieraita eläin- ja kasvilajeja, joilla on mahdollisuus muodostaa pysyvä kanta.

Hämeenlinnassa tavataan pesivänä viisi uhanalaisista lintulajia: vaarantuneet pikkutikka (*Dendrocopos minor*), selkälokki (*Larus fuscus*), naurulokki (*Larus ridibundus*), tiltalti (*Phylloscopus collybita*) ja käenpiika (*Jynx torquilla*). Lisäksi silmälläpidettäviä (17 lajia) ovat kehrääjä (*Caprimulgus europaeus*), koskikara (*Cinclus cinclus*), ruisrääkkä (*Crex crex*), ruskosuohaukka (*Circus aeruginosus*), käki (*Cuculus canorus*), tuulihaukka (*Falco tinnunculus*), pikkusieppo (*Ficedula parva*), pikkulepinkäinen (*Lanius collurio*), kivitasku (*Oenanthe oenanthe*), varpunen (*Passer domesticus*), mehiläishaukka (*Pernis apivorus*), pohjantikka (*Picoides tridactylus*), harmaapäätikka (*Picus canus*), pensastasku (*Saxicola rubetra*), kottarainen (*Sturnus vulgaris*), teeri (*Tetrao tetrix*) ja metso (*T. urogallus*).

Naurulokki kuuluu mm. Vanajaveden (mm. Virvelin yhdyskunta) ja Katumajärven linnustoon. Aiemmin Hattelmalanjärvellä oli satapäinen naurulokkikolonia,

Kuva: Karri Jutila

Viiksisieppo (*Myotis mystacinus*) elelee Hämeenlinnassa mm. Ruununmyllynjoen ja Kutalanjoen varrella.

Kuva: Karri Jutila

Supikoira (*Nyctereutes procyonoides*) on peloton uustulokas.

Kuva: Karri Junila

Nokikana (*Fulica atra*) hautoo Katumajärvellä.

Kuva: Teppo Häyhä

Neidonkenkä (*Calypto bulbosa*) on tavattu Hämeenlinnassa Ahvenistonharjulla vielä 1970-luvulla.

jonka turvissa viihtyi monipuolinen sor-salajisto, mutta viime vuosina naurulokki on hävinnyt kokonaan järveltä. Selkälokki esiintyy mm. Alajärvellä, mutta pesimäpaikat sijoittuvat pääosin Rengon puolelle. Kankaistenjärvellä laji tavataan pesivänä Hämeenlinnankin puolella.

Ruisrääkkää tavataan nykyään vuosittain Hämeenlinnassa, vaikka sen pesinnän varma toteaminen on vaikeaa. Viime vuosina laji on viihtynyt Vuorentaan pelloilla, ja sen tiedetään pitäneen reviiriä myös Hattelmalassa, Loimalahdella, Luolajassa ja Pullerissa.

Kalasääski eli sääksi on pesinyt Hämeenlinnan etelä- ja itäosissa (viimeksi v. 1979). Viime vuosina sääksen pesäpaikat ovat olleet asumattomia, mutta sellaisinkin pesäpuut ovat lain nojalla rauhoitettuja. Sääkseä, Hämeen maakuntalintua, tavataan silti säännöllisesti Hämeenlinnassa, esimerkiksi Hattelmalanjärvellä kalastamassa.

Tuulihaukka on pesinyt Vuorentakana ja pesimäaikaisia havaintoja siitä on tehty myös muualla Hämeenlinnassa. Kehräälä on pesinyt Painokankaalla, ja pikkutikkaa on tavattu Katumajärven ja Vanajaveden rantamilta. Koskikara on pesinyt Kattiskoskella ja Ruununmyllynjoella.

Hämeenlinnan kaupungin alueella pe-sii kuusi viirupöllöparia (*Strix uralensis*) ja kymmenkunta lehtopöllöparia (*S. aluco*). Kaupungin pesimälajistoon kuuluvat myös varpuspöllö (*Glaucidium passerinum*) ja huuhkaja (*Bubo bubo*) sekä hyvinä myyrävuosina helmipöllö (*Aegolius funereus*). Tavanomaista petolintu-

lajistoa ovat myös kana- ja varpushaukka (*Accipiter gentilis*, *A. nisus*) ja Alajärven tuntumassa viihtyvä nuolihaukka (*Falco subbuteo*).

Rantakäärme (*Natrix natrix*) on uhanalainen ja vaskitsa (*Anguis fragilis*) silmälläpidettävä matelija. Nämä ovat runsaslukuisemman sisiliskon (*Lacerta vivipara*) ohella rauhoitettuja. Samoin on sammakon (*Rana temporaria*), rupikonnan (*Bufo bufo*) ja vesiliskon (*Triturus vulgaris*) laita. Hattelmalanjärveltä tavataan myös vaarantunut ja luontodirektiivin liitteen IV suojaama viitasammakko (*Rana arvalis*).

Selkärangattomista uhanalaisista eläimistä mainittakoon vaarantunut kovakuoriainen, jumiloisikka (*Pelecotoma fenica*), joka asustaa vanhoissa haavoissa. Sitä on löytynyt Aulangolta.

Uhanalasiin perhosiin kuuluvat kelta-selkämittari (*Ecliptopera capitata*) ja sumuvirnayökkönen (*Lygephila viciae*). Silmälläpidettäviä perhosia ovat mm. maitepunatäplä (*Zygaena filipendulae*) ja ketokultasiipi (*Palaeochrysophanus hippothoe*).

Hämeenlinnan kasvisto tunnetaan vanhastaan melko hyvin. Aspelin ja Thuren laativat 1800-luvun lopulla ensimmäisen Hämeenlinnan lajiluettelon. Yhteensä Hämeenlinnasta on 1800-luvun puolivälin jälkeen löytynyt noin 860 putkilokasvilajia, joista n. 380 on alkuperäisiä, yli 150 muinaistulokkaita ja n. 330 myöhempiä uustulokkaita. Hämeenlinnan kasvistoa on viimeksi hyvin intensiivisesti kartoittanut Raino Lampinen, joka on selvittä-

Kuva: Heli Jutila

Hietaorvokki (*Viola rupestris*) viihtyy harjuilla ja kedoilla.

Kuva: Karri Jutila

Silmälläpidettävän punakämmekän (*Dactylorhiza incarnata*) voi tavata Hattelmalanjärveltä.

tänyt neliökilometriruuduittain kaupungin kasviston. Lisäksi monet muut ovat tutkineet alueen kasvistoa. Hämeenlinnan seutu kuuluu Etelä-Hämeen lehtokeskusten alueeseen, mikä näkyy lehtokasvillisuuden yleisyytenä ja runsautena. Harjut tuovat kasvillisuuteen oman leimansa.

Hämeenlinnan monipuoliseen kasvistoon kuuluu suuri joukko uhanalaisia lajeja. Nykyisin valtakunnallisesti uhanalaisiksi ja silmälläpidettäviksi luettavia putkilokasveja on kaupungista tavattu kaikkiaan 31 lajia. Osa havainnoista on hyvinkin vanhoja. Esimerkiksi viimeksi 1973 Ahvenistonharjulta tavattu neidonkenkä (*Calypso bulbosa*), valtakunnassa taantuneeksi luokiteltu laji, on Hä-

meenlinnasta hävinnyt mahdollisesti kestäneenä vuoksi. Ketokatkerokero (*Gentiana la campestris*), jota tavattiin vielä 1950-luvun lopulla, isovesirikko (*Elatine alsinastrum*), joka esiintyi Vanajalla vielä 1970-luvulla, hirvenkello (*Campanula cervicaria*), keltakynsimö (*Draba nemorosa*), metsänemä (*Epipogium aphyllum*), horkkakatkerokero (*Gentiana amarella*) ja Aulangolta tavattu saunionoidanlukkko (*Botrychium matricariifolium*) ovat hävinneet ja nykyisin vain muistoja Hämeenlinnan kasvistossa. Vanajan alueelta, mahdollisesti nykyisten kaupungin rajojen ulkopuolelta, tavattu luhtaorvokki (*Viola uliginosa*) on niin ikään hävinnyt, samoin ruskopiirtoheinä (*Rynchospora fusca*), rimpivihvilä (*Juncus stygius*), lettovilla (*Eriophorum latifolium*) ja vaaleasara (*Carex livida*).

Viime vuosikymmeninä Hämeenlinnassa tavattuja uhanalaisia kasveja (7 lajia) ovat erittäin uhanalaiset hämeenkyllmänkukka (*Anemone patens*) ja vanakeltto (*Crepis praemorsa*) sekä vaarantuneet kynä- ja vuorijalava (*Ulmus laevis*, *U. glabra*), lettohernesara (*Carex viridula ssp. bergrothii*), keltamatara (*Galium verum*) sekä ketoraunikki (*Gypsophila muralis*). Silmälläpidettäviä ovat (7 lajia) punakämmekkä (*Dactylorhiza incarnata*), ketoneilikka (*Dianthus deltoides*), huh-ta- ja ojakurjenpolvi (*Geranium bohemicum*, *Geranium palustre*), hoikkaängelmä (*Thalictrum simplex*) sekä kelta- ja musta-apila (*Trifolium aureum*, *T. spadiceum*).

Vanakeltto tunnetaan Suomessa Hämeenlinnan ohella vain kahdelta alueelta,

Kuva: Heli Juntila

Niittymaarianheinä (*Hierochloa hirta*) viihtyy myös harjualueilla.

Ahvenanmaan Hammarlandista ja Pohjan pitäjistä. Hämeenlinnan esiintymistä yksi on pienellä ketokumpareella Heinijoen, loput harjualueella, Ahvenistolla ja Hakovuorella. Vanakeltolle on tehty suojelusuunnitelma.

Kylmänkukka on uhanalainen avoimien harjumetsien ja moreenikumpareiden kasvi, joka on taantunut 1900-luvulla levinneisyytensä reuna-alueilla Pohjois- ja Keski-Euroopassa. Lajia kasvaa yhtenäisemmin, vaikkakin harvakseltaan Puolasta Baltian maihin ja Venäjälle. Suomesta tunnetut kylmänkukan 127 esiintymää ovat lähes kokonaan Kanta-Hämeessä ja kuuluvat alalajiin hämeenkyhmänkukka (*Anemone patens* ssp. *patens*). Laji onkin valittu Kanta-Hämeen kukaksi. Yksittäisenä kylmänkukkaa on tavattu Hämeenkoskella, Pälkäneellä ja Ruovedellä. Kylmänkukan nykyesiintymiä on arveltu jäänteiksi kasvin kannalta edullisemmilta ilmastokausilta.

Elämänkierroltaan kylmänkukka on monivuotinen, useasti kukkiva puolipiilijä. Sille on luonteenomaista mätästävä kasvutapa. Uudistuminen on kokonaan siementuoton varassa. Kasvi tarvitsee siementen itämiseksi paljasta mineraalimaa- ja taimille kilpailutonta kasvuympäristöä. Runsaasta siementuotosta huolimatta uudistuminen siemenistä on tavallisesti vähäistä. Siementaimien kasvu on erittäin hidasta, ja kukkiakseen kasvi vaatii useita vuosia. Kylmänkukkayksilöt ovat pitkäikäisiä ja kasvupaikalle juurruttuaan pystyvät kasvamaan useita vuosikymmeniä muuttuneissakin oloissa.

Kuva: Hei Jutila

Vanakeltto (*Crepis praemorsa*) on erittäin uhanalainen kasvilaji, joka kasvaa Hämeenlinnassa mm. Hakovuorella. Laji muistuttaa monia tavallisempia asterikasveja.

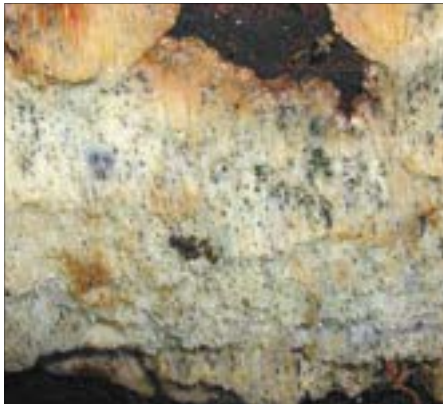
Kylmänkukka on lajina rauhoitettu jo vuonna 1952. Rauhoituksesta huolimatta säilymiselle on asetettu lisävelvoitteita. Laji on erittäin uhanalainen, ja se sisältyy mm. Euroopan Unionin luontodirektiivin suojeltaviin kasvilajeihin, mikä edellyttää tiukkaa suojelua ja erityisten suojelualueiden osoittamista.

Kylmänkukan esiintymistä vain pieni osa sijaitsee suojelualueilla, siksi esiintymiä onkin liitetty Natura 2000 -verkos-

Kuva: Karri Jutila

Hytymäljakas (*Sarcosoma globosum*) on valtakunnallisesti silmälläpidettävä laji.

Kuva: Karri Jutila

Silmälläpidettävän istukkakävän (*Postia placenta*) voi löytää Ahvenistolta.

toon. Kasvupaikkojen sulkeutuminen ja rehevöityminen ja näin uudistumismahdollisuuksien heikkeneminen ovat nykyään pääsyytä kylmänkukkien taantumiseen, voimakkaimmin juuri Hämeenlinnan ympäristössä.

Kylmänkukalla on parikymmentä kasvupaikkaa Ahvenistonharjulla, lisäksi sitä kasvaa Hattelmalassa, Alajärven pohjoispuolella Sammonmäessä, Leveämässä, Sairiossa, Ruununmyllyllä ja Painokankaan suunnassa Matinsillan-Santasillan suon alueella ja Taka-Hättilässä sekä Vuohenhalliolla. Hämeenlinnan seudun luonnonsuojeluyhdistys ja varsinkin sen kasvikerho Pulsatilla on kartoittanut ja merkinnyt kylmänkukkaesiintymiä.

Ketoraunikki (*Gypsophila muralis*) on havaittu 1990-luvulla Varikonniemessä pistoraiteen varrella ja kahtena viime vuonna Pikku-Parolassa. Kynäjalava (*Ulmus laevis*) on Suomessa runsain Vanajaveden reitin varsilla: Hämeenlinnassa sitä kasvaa pohjoisrajan tuntumassa, Vanajaveden länsirannalla Kirstulassa ja itäranalla Luhtialassa. Lajia on käytetty Hämeenlinnassa varsin paljon myös istutuksissa. Hoikkaängelmä (*Thalictrum simplex*) viihtyy ainakin Vuorentaan Ässälässä.

Hämeenlinnassa tavattavia alueellisesti uhanalaisia putkilokasveja ovat mm. rantanuija- ja vaaleasara (*Carex buxbaumii* ssp. *buxbaumii*, *C. livida*), pussikämmekä (*Coeloglossum viride*), hoikka- ja lettovilla (*Eriophorum gracile*, *E. latifolium*), rimpivihvilä (*Juncus stygius*), kesämaitiainen (*Leontodon hispidus*) ja pohjannokkonen (*Urtica dioica* ssp. *sondenii*). Rauhoitettuja kasvilajeja ovat mm. imikkä (*Pulmonaria obscura*), kevätlinnunherne (*Lathyrus vernus*), sinivuokko (*Hepatica nobilis*) ja valkolehdokki (*Platanthera bifolia*), joiden rauhoitus mah-

dollisesti tullaan purkamaan uuden luonnonsuojeluasetuksen myötä.

Hämeenlinnassa tavattavia uhanalaisia sammalia ovat vaarantuneet korpihohtosammal (*Herzogiella turfacea*), etelänkehräsammal (*Moerckia hibernica*) ja lepikkolaakasammal (*Plagiothecium latibricola*). Silmälläpidettäviin sammaliin lukeutuvat notkoritvasammal (*Amblystegium radicale*), turrissammal (*Oxystegus tenuirostris*) ja käyrälehtirahkasammal (*Sphagnum contortum*). Alueellisesti uhanalaisista sammalista mainittakoon lettokilpisammal (*Cinclidium stygium*). Uhanalaisille sammalille tärkein alue Hämeenlinnassa on Hattelmalanjärven Natura 2000 –ohjelman alue.

Sienilajeista erittäin uhanalainen on tuoksuviikäänkäpälä (*Trametes suaveolens*), joka kasvoi perheneuvolan takapihan hopeapajussa mm. vuonna 2004. Partaorakas (*Hydnellum mirabile*) on valtakunnallisesti vaarantunut. Silmälläpidettäviin sieniin kuuluvat mm. Ahveniston alueelta löytyvät kääväkäävät: kääpäläkääpä (*Anomoporia bombycina*), tähtivuotikka (*Asterostroma laxum*), punakerikääpä (*Ceriporia purpurea*), rikkiorakas (*Hydneolum geogenium*), huopakääpä (*Onnia tomentosa*), ruostekääpä (*Phellinus ferrugineofuscus*), kermarypykkä (*Phlebia diffissa*), okrarypykkä (*P. serialis*), istukkakääpä (*Postia placenta*), keltahaprakääpä (*P. septentrionalis*) ja kultakurokka (*Sistotrema alboluteum*). Myös hytymaljakas (*Sarcosoma globosum*) on valtakunnallisesti silmälläpidettävä laji.

Hämeenlinnan lajistollisesti mielen-

kiintoisin sienimaasto löytyy Ahveniston ja Hattelmalan harjuilta ja Aulangolta. Meillä harvinaisia tai esiintymisalueensa rajalla esiintyviä lajeja ovat mm. erityisesti suojeltava lakkakääpä (*Ganoderma lucidum*), joka esiintyy mm. Kattiskoskella, Katumalla ja Hätilän ampumarata-alueella.

Hämeenlinnan monipuoliseen sienilajistoon kuuluvat myös valtakunnallisesti harvinaiset kupariorakas (*Sarcodon lundellii*), isolimalakki (*Limacella guttata*), aarnihelokka (*Pholiota squarrosoides*), jättikuukunen (*Langermannia gigantea*), kystikka (*Macrocyttidia cucumis*) ja hiushaarakas (*Pterula multifida*).

Kuva: Karri Jutila

Ranta-alpi (*Lysimachia vulgaris*) on tavallinen rantakasvi.

5 KOHDEKUVAUKSET

Hämeenlinnan luontokohteet esitellään osa-alueittain. Esiteltävät kohteet on valittu luontoarvojen, luontokokonaisuuden monipuolisuuden ja kohtuullisen saavutettavuuden perusteella. Kohteen numero viittaa kartta- ja luettelo-osiin (esim. E10).

A) AULANKO JA VANAJAVEDEN RANNAT

Monen Hämeenlinnan kävijän mieleen on lähtemättömästi jäänyt vehreä Aulangon alue. **Aulanko** (A15) on kulttuurihistorialtaan, luonnoltaan ja maisemiltaan erittäin mielenkiintoinen. Metsät, niityt, puistot, kansallismaisema näkötorista – ne on itse nähtävä! Eversti Hugo Standertskjöld käynnisti v. 1883 rakennusprojektin (valmistui v. 1910), joka on osa kansallista historiaamme ja jonka tuloksena syntyi maamme merkittävin maisemapuisto. Unelmaa toteutettiin massiivisilla tie-, rakennus- ja maansiirtotöillä. Alkuperäistä luontoa muutettiin istutamalla lukuisia havu- ja lehtipuita sekä erilaisia pensaita ja kukkia eri puolille Aulangonvuorta. Puutarhat, puistometsä, lammet ja muut rakennelmat saivat vielä tänäänkin nähtävän muotonsa. Alueelle rakennettiin tuolloin peräti 14 km teitä, Joutsenlammen ja Metsälammen teko-
lammet, 33 metriä korkea näkötorni, jonka juurelta portaat johtavat Karhuluolalle,

Kuva: Heli Jutila

Joutsenlampi Aulangon luonnonsuojelualueella.

rauniolinnake sekä huvimajoja.

Vuonna 1930 Aulangosta muodostettiin Hämeen lääninhallituksen päätöksellä luonnonsuojelualue ja viisi vuotta myöhemmin metsätieteellinen tutkimuslaitos (nyk. Metsäntutkimuslaitos) sai sen hoitoonsa. Alueelle istutettiin lisää puulajeja ja nykyisin Aulangolla voikin tutustua noin 20 erilaiseen ulkomaiseen havupuulajiin ja joihinkin kotimaisten havupuiden erikoismuotoihin sekä noin 30:een lehtipuu- tai pensaslajiin. Metsähallituksen

omistuksessa olevien rakennusten luota löytyy mm. katsura (*Cercidiphyllum japonicum*). Jotkut ulkomaiset lajit ovat levinneet ja kotiutuneet alueen luontoon.

Aulangon puistometsä ja Ruutikellarin luonnonhoitometsä muodostettiin valtioneuvoston antamalla asetuksella Aulangon luonnonsuojelualueeksi vuonna 1991. Hämeenlinnan kaupunki omistaa **Lusikkaniemen luonnonsuojelualan** (A16), joka rajoittuu valtion omistamaan luonnonsuojelualueeseen. Rauhoitusmääräykset sallivat marjojen ja sienien poiminnan, mutta kukkia ei saa kerätä eikä puiden oksia taitella. Alueelle ei saa rakentaa uusia teitä. Aulanko on myös tärkeä ulkoilukohde.

Aulangon luonnonsuojelualue (A15) on Natura 2000 -kohde ja nykyisin Metsähallituksen hallinnassa. Alueen palvelut ovat varsin kattavat; rengastie, opasteet, kesäkioskit, puulajipolut, ulkoilureitit ja vuonna 2003 valmistunut Aulankokeskus. Opastuskeskuksessa toimii myös luontokoulu Ilves. Aulangon luonnonsuojelualueella tavataan noin 140 puu- ja pensaslajia sekä 240 muuta putkilokasvilajia. Lehtolajien kirjosta mainittakoon lehtoneidonvaippa (*Epipactis helleborine*), kevätlinnunherne (*Lathyrus vernus*), kevätlinnunsilmä (*Chrysosplenium alternifolium*), lehtopalsami (*Impatiens nolitangere*), lehtopähkämö (*Stachys sylvatica*), lehtotähtimö (*Stellaria nemorum*), lehtoarho (*Moehringia trinervia*), kaiheorvokki (*Viola selkirkii*), velhohlehti (*Circaea alpina*), mustakonnanmarja (*Actaea spicata*) ja valkolehdokki (*Platanthera*

bifolia). Lehtopensaista esiintyvät mm. näsiä (*Daphne mezereum*), lehtokuusama (*Lonicera xylosteum*), koiranheisi (*Viburnum opulus*) ja pähkinäpensas (*Corylus avellana*). Harvinaisia, vakiintuneita istutettuja lajeja ovat metsäalppikello (*Soldanella montana*) ja valkopiippo (*Luzula luzuloides*).

Aulangon puistometsän niittykasvistoon kuuluvat aholeinikki (*Ranunculus polyanthemos*), saksanhanhikki (*Potentilla thuringiaca*), mäkitervakko (*Lychnis viscaria*), nurmitatar (*Bistorta vivipara*), kissan- ja peurankello (*Campanula rotundifolia*, *C. glomerata*), nurmikaunokki (*Centaurea phrygia*) sekä törrö- ja virmasara (*Carex muricata*, *C. pilulifera*). Kulttuurilajistossa ovat mukana esim. rikkasinappi (*Sinapis arvensis*) ja valkopeippi (*Lamium album*). Kalliolajistoon luetaan karvakiviyrtti (*Woodsia ilvensis*) ja tummaraunioinen (*Asplenium trichomanes*).

Aulangonvuoren länsirinteillä on vieläkin nähtävissä 15.11.2001 riehuneen Jannika-myrskyn aiheuttamaa tuhoa.

Aulangonjärvi (A2; 78 ha) on keskikokoinen ja luontaisesti niukkaravinteinen järvi, jonka vesi on melko kirkasta ja soveltuu hyvin virkistyskäyttöön. Pääosin metsäiseltä valuma-alueelta tulee vain hajakuormitusta. Merkittävien ravinteita tuova uoma on Kihtersuonoja.

Aulangon ranta- ja vesikasvistoon lampien ja Aulangonjärven rannoilla kuuluvat mm. siniheinä (*Molinia caerulea*), korpi-, pitkäpää-, jouhi- ja piukkasara (*Carex loliacea*, *C. elongata*, *C. lasiocarpa*, *C. elata*), keltaängelmä (*Thalictrum*

Kuva: Teppo Häyhä

Talvisen Aulangon graniittinen näkötorni.

flavum), käenkukka (*Lychnis flos-cuculi*), luhtavuohennokka (*Scutellaria galericulata*) ja purovita (*Potamogeton alpinus*) sekä kalmojuuri (*Acorus calamus*).

Aulangonjärven ympäri kiertää patikkapolku, ja järven pohjoisrannalta löytyy nuotiopaikka. Järven itäpuolella ovat Aulangon ympäristön lehdot, joista edustavimpiin ja runsaslajisimpiin kuuluvat **Aulangontorpan ja Pajanteenmäen pähkinälehdot** (A4), **Metsä-Heikkilän** (A7), **Kilometrimäen** (A5), **Linjanmäen** (A6) sekä **Soukan-Luhtialan lehtoalueet** (A8). Muita alueen arvokkaita kohteita ovat kalliot, erilliset lehmusesiintymät, tervaleppäkorvet ja puronvarret. Alueet ovat osin Natura 2000 -ohjelmassa mukana. Levonkorvesta lähtevä puronvarren alajuoksu, joka tunnetaan myös Metsä-Heikkilä lehtona, on kasvistollisesti arvokas, kostea lehto, jonka sammalaljistoon kuuluu mm. turrisammal (*Oxyxtegus*

tenuirostris). Pienvetenä arvokkaan puron varrella on kaislasaran (*Carex rhynchophylla*) kasvusto ja purosuussa on pieni tervaleppäluhta.

Aulangonjärven kaakkoispuolella **Aulangontorpan-Pajanteenmäen** lähistöllä (A4), Käärmeskallion tyveä luonnehtii kuiva puolukka-lillukkatyyppin lehto, jossa pähkinäpensasta (*Corylus avellana*) on melko vähän. Sen sijaan kallion itäpuolella sinivuokko-käenkaalityypin lehdossa pähkinä on runsas ja lajistoon kuuluu myös huomionarvoinen pensaikkotar (*Fallopia dumetorum*). Pajanteenmäen eteläpuolella on käenkaali-oravanmarjatyypin koivuvaltaista lehtoa, jossa on myös pähkinää. Monipuoliseen puu- ja pensaslajistoon kuuluvat mm. metsälehmus (*Tilia cordata*), tammi (*Quercus robur*), näsiä (*Daphne mezereum*), herukat (*Ribes alpinum*, *R. nigrum*, *R. rubrum*) ja koiranheisi (*Viburnum opulus*). Alueen lehtokasvilajiston runsautta ja monipuolisuutta kuvatkoon seuraava lajilista: mustakonnanmarja (*Actaea spicata*), jänönsalaatti (*Mycelis muralis*), valkolehdokki (*Platanthera bifolia*), imikkä (*Pulmonaria obscura*), lehtopähkämö (*Stachys sylvatica*), lehto-orvokki (*Viola mirabilis*), kevätlinnunherne (*Lathyrus vernus*), mäkilehtoluste (*Brachypodium pinnatum*), lehtokorte (*Equisetum pratense*) ja kivikkoalvejuuri (*Dryopteris filix-mas*).

Aulangonjärven itäpuolen lehtoalueet ovat varsin laajoja eivätkä suinkaan rajoitettu luontotyyppinä inventoituihin Aulangontorpan lehtoihin. Aikaisemmissa kar-

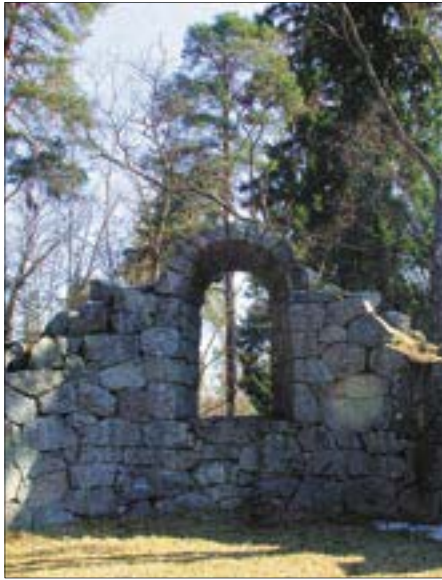
toituksissa on havaittu laajat lehtoalueet Luhtialasta Linjanmäelle ja Heleniuksenpellolle ulottuvalla alueella ja näiden alueiden lajistoon kuuluvat em. lisäksi mm. vuorijalava (*Ulmus glabra*), humala (*Humulus lupulus*), koiranvehnä (*Elymus caninus*), velholehti (*Circaea alpina*), tummaraunioinen (*Asplenium trichomanes*), isoalvejuuri (*Dryopteris expansa*), lehtopalsami (*Impatiens noli-tangere*), kotkansiipi (*Matteuccia struthiopteris*), purolitukka (*Cardamine amara*), harajuuri (*Corallorhiza trifida*), korpialvejuuri (*Dryopteris cristata*), mätässara (*Carex cespitosa*), isotakiainen (*Arctium lappa*), varstasara (*C. pseudocyperus*), alueellisesti uhanalainen pussikämmekkä (*Coeloclossum viride*) ja keltaängelmä (*Thalictrum flavum*).

Hämeenlinnan arvokkain kallioalue on biologiset, geologiset ja maisemalliset tekijät huomioituna **Käärme-kallion** (A12) – **Levonkallion** (A13) alue, joka sijaitsee Aulangonjärven itärannalla. Rannan puoleinen sivu on kalliainen ja jyrkkärinteinen, ja kallion päältä avautuu näköala Aulangonjärvelle ja Aulangonvuorelle. Levonkallion ja rannan välillä on edustavaa, rehevää sinivuokko – käenkaalityypin lehtoa, jossa kasvaa mm. jänönsalaattia (*Mycelis muralis*). Käärme-kallion tyven kuivassa kuusikossa kasvaa harvinainen mäkivirvilä (*Vicia tetrasperma*), ja seinämien kasvillisuus on enimmäkseen oligotrofista sammal- ja jäkäläpintaa, joskin mesotrofisia sammalyhteistöjä on tyvillä jonkin verran. Pääosin vulkaniitista koostuvassa kalliassa on reli-

teinä säilyneitä heitteleitä. Kalliot ovat retkeilijöiden käytössä: alueella on polkuverkosto sekä tulentekopaikka. Alueen luonnontilaisuus on kärsinyt läpivedetyistä sähkölinjasta, koillisosan harvennuksesta ja luoteisosan vanhasta hakkuusta.

Kulttuurihistoriallisesti, maisemallisesti ja myös luontonsa puolesta arvokkaita ovat myös Aulangon Vanajaveden rannat. Näiden alueiden lajistoon kuuluvat mm. jättikuukunen (*Langermannia gigantea*) ja lepakot. Aulangon lepakko-populaatio on runsas ja monilajinen. Vanajaveteen työntyvä **Mäntykärki** on Aulangon pohjanlepakoiden (*Eptesicus nilsoni*) sekä viiksi- ja isoviiksisiiippojen (*Myotis mystacinus* ja *Myotis brandtii*) syksyinen tärkeä ruokailu- ja lisääntymisalue, jonka metsät tulisi säilyttää mahdollisimman ennallaan. Vuonna 2002 alueella tehdyssä inventoinnissa tavattiin 200 lepakkoa eli Suomen suurimpiin kuuluva tihentymä, ja lajien joukkoon kuuluivat myös korvayökkö (*Plecotus auritus*) ja vesisiippa (*Myotis daubentoni*). Mäntykärjen edustalla sijaitseville **tekosaarille** (A25) johtaa silta ja siellä sijaitsee nuotiokota, jota voi vuokrata.

Kaupunginpuistosta eli Parkista (A21), Otto Rehbinderin 1840-luvulta lähtien Pyövelinmäen jyrkille rinteille rakennuttamasta englantilaisesta maisemapuistosta, avautuvat upeat näköalat kohti linnaa. Tekoraunioiden, huvimajojen, puiston kulttuurihistoriallisen arvon ja istutetun lajiston lisäksi alueen luonnonvarainen kasvilajisto on erityisen monipuolinen. Kaupunginpuiston pohjoisrinne on

Kuva: Hei Jutila

Raunio Kaupunginpuistossa.

Kuva: Hei Jutila

Lehmuskuja Aulangolla.

havupuuvultaista sekametsää, ja muualla lehtipuut ovat vallalla. Pohjoisrinteen alaosat ovat saniaislehtoa, jossa kasvavat mm. mustakonnanmarja (*Actaea spicata*), soreahiirenporras (*Athyrium filix-femina*) ja korpi-imarre (*Phegopteris connectilis*). Niittykuvioiden ja poljettujen paikkojen huomionarvoisia lajeja ovat pihakrassi (*Lepidium ruderales*), kevätkynsimö (*Erophila verna*), punasänkiö (*Odontites vulgaris*), aholeinikki (*Ranunculus polyanthemos*), mäkitervakko (*Lychnis viscaria*), keltamaksaruoho (*Sedum acre*) ja valkopeippi (*Lamium album*). Kaupunginpuiston monipuoliseen puu- ja pensaslajistoon kuuluvat mm. tammi (*Quercus robur*), vaahtera (*Acer platanoides*), saarni (*Fraxinus excelsior*), vuorijalava (*Ulmus glabra*), metsä- ja puistolehmus (*Tilia cordata*, *T. x vulgaris*), liuskalehtinen harmaaleppä (*Alnus incana*), palsamipoppeli (*Populus balsamifera*), hopeapaju (*Salix sibirica*), tuomi (*Prunus padus*), lehtokuusama (*Lonicera xylosteum*), metsäruusu (*Rosa majalis*), mustaherukka (*Ribes nigrum*), taikinamarja (*R. alpinum*), koiranheisi (*Viburnum opulus*) ja pihlaja-angervo (*Sorbaria sorbifolia*).

Kokemäenjoen vesistöalueeseen kuuluvan Vanajaveden reitin (A1-B1) keskusjärvi on Janakkalan Kernaalanjärvi. Altaan vedet purkautuvat Hiidenjoen kautta Hämeenlinnaan ja edelleen Leppävirtaan, joka laskee Vanajanselkään. Veden yleislaatu Vanajaveden reitillä on ollut huonoimmillaan 1970-luvulla. Tilanne on osin parantunut. Syvänteet ovat edelleen kerrosteisuusaikoina hapettomia.

Loppupalvella myös pintavedessä esiintyy happivajetta ja happipitoisuus on Lepaanvirrassa vesistöalueen heikoin. Nykyisen happivajeen selittänee reitin voimakas rehevyys ja hajakuormitus.

Vanajaveden säännöstely on kaventanut ja yksipuolistanut rantakasvillisuusvyöhykkeitä. Monien vesilintujen pesintäyriykset epäonnistuvat veden noustessa pesimäkauden jo alettua. Aiemmin tulvat pitivät laakeat rannat avoimina niittyinä ja rantametsissäkin viihtyi heikommin kilpailevia, tulvaa sietäviä lajeja. Alavien paikkojen entiset niitto- ja laidunniityt kasvavat nykyisin rantametsää, tai ne on otettu viljelyn piiriin.

Vanajaveden nykyistä ranta- ja vesikasvillisuutta luonnehtii runsasravintei-

suus. Jyrkillä rannoilla kasvillisuusvyöhykkeet ovat kapeita. Laakeilla rannoilla on laajat ilmaversoiskasvustot.

Tulokaskasvi, isosorsimo (*Glyceria maxima*) on lisääntynyt räjähdysmäisesti. Vesikasvillisuudessa on sekä runsaetta niukkaravinteisuutta kuvaavia lajeja kuten nuottaruoho (*Lobelia dortmanna*) ja vesitatar (*Persicaria amphibia*). Rantojen lajistoon kuuluvat isokärsämä (*Achillea salicifolia*), varstasara (*Carex pseudocyperus*), vesikuusi (*Hippuris vulgaris*), ruokohelpi (*Phalaris arundinacea*) ja jokileinikki (*Ranunculus lingua*). Rantojen erikoisuus on vanajanpaju, joka on jokipajun (*Salix triandra*) ja salavan (*S. fragilis*) risteymä. Rantojen tyyppilaji on myös kynäjalava (*Ulmus laevis*).

Kuva: Heiti Jutila

Näkymä Vanajaveden yli Kantolaniemeltä kaupungin keskustaan.

Metsänkylänlahti (A3a) on Hämeenlinnan ja Hattulan rajalla sijaitseva paikallisesti arvokas lintupaikka, jonka mielenkiintoiseen pesimälajistoon kuuluvat vaarantuneet pikkutikka (*Dendrocopos minor*) ja käenpiika (*Jynx torquilla*), silmäläpidettävä ruisrääkkä (*Crex crex*) ja harvinainen sisämaapesijä punajalkaviklo (*Tringa totanus*) sekä heinätavi (*Anas querquedula*), lapasorsa (*Anas clypeata*), silkkiuikku (*Podiceps cristatus*), satakieli (*Luscinia luscinia*), viitakerttunen (*Acrocephalus dumetorum*) ja rytikerttunen (*A. scirpaceus*). Metsänkylänlahti kerää merkittävästi sulkasatoisia vesilintuja turviinsa, ja se on tunnettu vesi- ja lokkilintujen kevätkuonon lepäilyalueena.

Kuva: Heili Jutila

Kanadankoiransilmä (*Conyza canadensis*) on ratavarsilla kasvava Amerikasta tullut liikennetulos.

Muita Vanajaveden linnustollisesti arvokkaita kohteita Hämeenlinnassa ovat Miemalanselän ympäristö (B2), Visamäen–Hattelmalan alue, Virvelin naurulokkiyhdyshäntä (A3c; *Larus ridibundus*) ja Kirstulan leppämetsä (A10). Talvinen lintujen katselupaikka ovat Rautamonoja ja siihen yhtyvä Paroisten jätevedenpuhdistamon oja. Talvella 2005 kyseisellä paikalla tavattiin mm. pikku- ja lapinsirkku (*Emberiza pusilla*, *Calcarius lapponicus*), ja 1990-luvulla siellä nähtiin kunigaskalastaja (*Alcedo atthis*).

Vanajaveden kalastoon kuuluvat mm. sulkava (*Abramis ballerus*), hauki (*Esox lucius*), ahven (*Perca fluviatilis*), lahna (*Abramis brama*), särki (*Rutilus rutilus*), kuha (*Stizostedion lucioperca*), ankerias (*Anguilla anguilla*), made (*Lota lota*) ja kuore (*Osmerus eperlanus*). Uhanalainen toutain (*Aspius aspius*) kuuluu myös lajistoon, sen sijaan monni (*Silurus glanis*) on hävinnyt reitiltä, mutta sitä ehkä pyritään kotiuttamaan reitille uudelleen.

Varikonniemi (A23) on vihreä keidas kaupungin ydinkeskustassa. Alueen kasvillisuus on erittäin rehevää, kulttuurivaihteista lehtimetsää, niittyä ja rantaluhkaa. Alueelta tavattuja mainittavia kasvilajeja ovat vaarantuneet keltamatara (*Galium verum*) ja ketoraunikki (*Gypsophila muralis*), jokileinikki (*Ranunculus lingua*), rantatädyke (*Veronica longifolia*), tesmayrtti (*Adoxa moschatellina*), lehtopalsami (*Impatiens noli-tangere*), isokärsämö (*Achillea salicifolia*), mäkiarho (*Arenaria serpyllifolia*), rentoapila (*Trifolium campestre*), kissankita (*Chaenor-*

Kuva: Heli Jutila

Koiranheisi (*Viburnum opulus*) on näyttävä lehtopensas.

hinum minus), keltamaite (*Lotus corniculatus*), nurmikohokki (*Silene vulgaris*) ja masmalo (*Anthyllis vulneraria*). Näytteitä on aikaisemmin kerätty myös mm. ketotuulenlennosta (*Filago arvensis*), mukulänätkelmästä (*Lathyrus tuberosus*), saksanhanhikista (*Potentilla thuringiaca*) ja isolimaskasta (*Spirodela polyrhiza*). Varikonniemessä kasvaa istutettuja vanhoja ja kookkaita puistolehmuksia (*Tilia x vulgaris*), tsaarinpoppeleita (*Populus petrowskiana*); Suomen pisimmät poppelit 38,5 m ja 38 m) sekä puumaisia vuorimäntyjä (*Pinus mugo*) ja vanajanpajuja (*Salix triandra* * *Salix fragilis*). Varikonniemen rantaa kiertävät pitkospuut ja sen läpi kulkee luonnosta ja kulttuurista kertovin opastauluin varustettu ulkoilureitti. Tämä nk. rantareitti kulkee Vanajaveden rantoja Viipurintien sillan ja rautatiesillan välisellä alueella ja jatkossa ympäri pääsee myös Lahti-Turku tien rajaamaa eteläistä lenkkiä. Varikonniemellä viihtyvät myös lepakot kuten pohjanlepakko (*Eptesicus nilssonii*), viiksisipi (*Myotis mystacinus*) ja korvayökkö (*Plecotus auritus*).

Radanvarren kasvisto on mielenkiintoinen ja arvokas edustaen kaupunkikasvilajistoa liikennetulokkaineen. Edustavaan lajistoon ovat kuuluneet mm. valtakunnallisesti vaarantunut keltamatarra (*Galium verum*), ketotyräruoho (*Herniaria glabra*), kissankita (*Chaenorhinum minus*), ratakrassi (*Lepidium densiflorum*), idänukonpalko (*Bunias orientalis*), tahmavillakko (*Senecio viscosus*), harmio (*Berteroa incana*), kanadankoiransilmä (*Conyza canadensis*), neidon-

kieli (*Echium vulgare*), tarhasinivalvatti (*Cicerbita macrophylla* ssp. *uralensis*), mäkiarho (*Arenaria serpyllifolia*), tuntuurikurjenherne (*Astragalus alpinus*), idänkeulankärki (*Oxytropis campestris* ssp. *sordida*), mäkitervakko (*Lychnis viscaria*), mäkikuisma (*Hypericum perforatum*), ahdekaunokki (*Centaurea jacea*), keltamaite (*Lotus corniculatus*), ketomaru (*Artemisia campestris*), ketohärkki (*Cerastium arvense*), ketokeltto (*Crepis tectorum*), ketomasmalo (*Anthyllis vulneraria* ssp. *vulneraria*), nuokkukohokki (*Silene nutans*), metsänätkelmä (*Lathyrus sylvestris*), ruusu-ruoho (*Knautia arvensis*), idänkattara (*Bromus inermis*), peltovirvilä (*Vicia hirsuta*), punasolmukka (*Spergularia rubra*), tuoksuapila (*Trifolium resupinatum*) ja tannervihvilä (*Juncus compressus*). Hämeenlinnan rautatieaseman kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten lisäksi alueella on mielenkiintoista ja näyttävää puuvartista istutuslajistoa, kuten katsura (*Cercidiphyllum japonicum*) ja puistolehmuksujanteet (*Tilia x vulgaris*).

KANSALLINEN KAUPUNKIPUISTO - *Ikkuna suomalaiseen historiaan ja luontoon*

Hämeenlinnaan perustettiin keväällä 2001 Suomen ensimmäinen ja maailman toinen kansallinen kaupunkipuisto. Puisto ulottuu rakennetusta kaupunkikeskuksesta molemmin puolin Vanajavettä aina Aulangon laajoihin yhtenäisiin metsäalueisiin. Puiston kokonaisala on nykyisellään 738 hehtaaria ja sitä on suunniteltu laajennettavaksi Vanajavettä etelään ja harjualueen suuntaan.

Ajatus kansallisten kaupunkipuistojen perustamisesta on syntynyt tarpeesta suojella maisemakokonaisuuksia kaupunkiympäristössä. Kasvupaineet pirstovat kaupunkiluontoa sekä kulttuuriympäristöjä. Ympäristöministeriön määrittämien kriteerien mukaan kansallisen kaupunkipuiston tulee sisältää kaupunkiluonnon monimuotoisuuden kannalta merkittäviä luonnonalueita, historian kannalta tärkeitä kulttuuriympäristöjä sekä merkittäviä puistoja tai viheralueita. Kaupunkipuistoissa rakennettu ja rakentamaton ympäristö yhdistyvät saumattomasti.

Hämeenlinnan kansallinen kaupunkipuisto on näyttävä kokoelma kaikkia edellä mainittuja. Ainutlaatuisen historiallis-kulttuurisen ytimen muodostaa keskiaikainen Hämeen linna ympäristöineen. Keskustan rantapuistot ja kirjaston ympäristön puutalokorttelit yhdistävät puiston kiinteäksi osaksi ruutukaavakeskustaa. Vanajaveden toisella puolella puistoon kuuluvat Varikonniemi muinaismuistoa-

luineen ja vanhoine saharakennuksi-
neen sekä Suomen ensimmäisen rautatien pääteasema. Laajimman kokonaisuuden muodostaa Aulangon alue, joka on sekä puistoarkkitehtonisesti, maisemallisesti että luonnonsuojelullisesti merkittävä osa kansallista kaupunkipuistoa.

Kansallinen kaupunkipuisto sijaitsee valtakunnallisesti arvokkaalla Vanajaveden laakson maisema-alueella, siihen kuuluu valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja ympäristöjä, kaksi luonnonsuojelualuetta sekä Natura 2000 -kohde. Turhaan ei ympäristöministeriö ole todennut Hämeenlinnan kansallisen kaupunkipuiston olevan Suomen historian ja suomalaisen luonnon näyteikkuna.

Maankäyttö- ja rakennuslain mukaisesti kansalliselle kaupunkipuistolle on laadittu hoito- ja käyttösuunnitelma, jonka tavoitteena on vaalia alueen kulttuurihistoriallisia arvoja ja eheidän maisema- ja luontokokonaisuuksien säilymistä nykyisille ja tuleville sukupolville. Suunnitelmassa määritellään alueisiin liittyvät hoidon ja käytön tavoitteet ja toimenpiteet.

Hämeenlinnan kansallinen kaupunkipuisto tarjoaa hämeenlinalaisille erinomaisen mahdollisuuden oppia oman kaupunkinsa historiasta, kulttuurimerkityksestä sekä luonnonarvoista, ja miten näitä tulisi vaalia siten, että niiden säilyminen tulevaisuudessa on turvattu.

Hämeenlinnan ja Hattulan rajalla, Vanajaveden rannalla sijaitseva **Kirstulan leppämetsikkö** (A10) työntyy pellolle päin niemekkeenä, jossa on selvästi nähtävissä 1800-luvun puolivälin Vanajaveden rantatörmä. Tuoreen, kostean ja märän harmaa-leppävaltaisen (*Alnus incana*) rantalehdon kasvistoon kuuluvat mm. lehmus (*Tilia cordata*), humala (*Humulus lupulus*), lehtoarho (*Moehringia trinervia*), lehtoleinikki (*Ranunculus cassubicus*), tesmayrtti (*Adoxa moschatellina*), kivikkoalvejuuri (*Dryopteris filix-mas*), kotkansiipi (*Matteuccia struthiopteris*), soreahiirenporras (*Athyrium filix-femina*), lehtopähkämö (*Stachys sylvatica*), pystykiurunkannus (*Corydalis solida*) ja lehtopalsami (*Impatiens noli-tangere*).

Metsikön eteläreunalla ja niemessä muinaisjäännostien luona on kallioketoa, jonka lajistoon kuuluvat mm. vaarantunut keltamatarata (*Galium verum*), mäkiarho (*Arenaria serpyllifolia*), pölkkyruoho (*Arabis glabra*), harmio (*Berteroa incana*), keltamaksaruoho (*Sedum acre*), kivikkoalvejuuri ja pikkukäenrieska (*Gagea minima*). Rannassa on useita kaunisluotoisia ja osin iäkkäitä kynäjalavia (*Ulmus laevis*), jotka ovat valtakunnallisesti vaarantuneita. Pellon reunoilla, rannalla ja myös Kirstulan ulkorakennusten luona kasvaa satoja isotakiaisia (*Arctium lappa*). Kirstulan leppämetsän lintulajistoon kuuluvat mm. satakieli (*Luscinia luscinia*), harmaasieppo (*Muscicapa striata*) ja Hattulan puolella pesinyt pikkutikka (*Dentocopos minor*).

Varsinaisesti Hattulaan kuuluvan **Met-sänkylän kartanon** maita ulottuu Hä-

Kuva: Heli Jutila

Keväisessä Kirstulan leppämetsikössä kiertyvät auki komeat kotkansiivet (*Matteuccia struthiopteris*)

Kuva: Heli Jutila

Portti siirtolapuutarhassa.

meenlinnankin puolelle. Kartano sijaitsee maisemallisesti ja näköaloiltaan edullisella paikalla Metsänkylänvuoren etelärinteellä. Rannan tuntumassa on entistä lampaiden laiduntamaa koivuhakaa, jota on pidetty avoimena raivaamalla pensaikkoa. Se on paikallisesti arvokasta **perinnemaisemaa** (A21), joskin perinnemaisema-arvo on laskenut laidunnuksen päätyttyä. Ison lihakarjan laiduntama metsälaidun ja haka ovat rehevöityneet. Alueen huomionarvoiseen lajistoon kuuluvat isotakiainen (*Arctium lappa*), peurankello (*Campanula glomerata*), jänönsalaatti (*Mycelis muralis*) ja ukontulikukka (*Verbascum thapsus*). Siellä on huolestuttavasti levinnyt persianjättiputki (*Heracleum persicum*). Nyttemmin tilalle on hankittu alpakoita, jotka laiduntavat kartanon tuntumassa.

Hattulan puolelle sijoittuva **Metsänkylän** parin hehtaarin **kynäjalavametsikkö** on rauhoitettu luonnonsuojelualueeksi. Kapealla rantakaistalla kasvaa 130 kynäjalavaa (*Ulmus laevis*). Tätä kynäjalavalehtoa laidunnettiin vielä vuoteen 1992. Alue on kosteaa saniais- ja suurruoholehtoa, jonka valtalajeja ovat so-reahiirenporras (*Athyrium filix-femina*), lehtopalsami (*Impatiens noli-tangere*) ja mesiangervo (*Filipendula ulmaria*). Luonteenomaisia ovat myös käenkukka (*Lychnis flos-cuculi*), keltaängelmä (*Thalictrum flavum*), lehtoleinikki (*Ranunculus cassubicus*), puna-ailakki (*Silene dioica*), lehtolemmikki (*Myosotis sylvatica*), sudenmarja (*Paris quadrifolia*) ja kivikkoalvejuuri (*Woodsia ilvensis*). Alueel-

ta tavattiin kesän 1999 selvityksessä 87 suurperhoslajia. Näistä monet olivat tyyppillisiä lehtometsien perhoslajeja, kuten uhanalainen keltaselkämittari (*Ecliptopera capitata*). Muita harvinaisuuksia olivat idänniittyperhonen (*Coenonympha glycerion*), palsamikenttämittari (*Xanthorhoe biriviata*), korpivarjomittari (*Lampropteryx otregiata*), usvapikkumittari (*Eupithecia immundata*), soukkomittari (*Plagodis dolabraria*) ja luhtakärsäyökkönen (*Macrochilo cribrumalis*).

B) MIEMALANSELÄN LÄHIYMPÄRISTÖ

Moottoriteiden risteuksen tuntumassa sijaitseva **Hakovuori** (B9) on rautakautinen linnavuori ja valtakunnallisesti arvokas kiinteä muinaismuistoalue, jolla on myös maisema-arvoja. Vuoren rinteellä on erittäin uhanalaisen vanakelton (*Crepis praemorsa*) merkittävä esiintymisalue. Maassamme tätä lajia tavataan Hämeenlinnan lisäksi vain Ahvenanmaalla ja yhdessä manner-Suomen kohteessa. Kuusivaltaisen Hakovuoren lehtorinteillä viihtyy myös pähkinäpensas (*Corylus avellana*). Mäen pohjoispuolelle jäävä Kylmälahti on valtatie läheisyydestä huolimatta tärkeä kohde vesi- ja rantaluonnolle.

Norjanmäki (B8) on kaupungin omille maille luonnonsuojelualueeksi rauhoittama (v. 1996) kohde, joka on edustava näyte rehevästä harjuluonnosta. Leh-

tolajistoon kuuluvat mm. sini- ja valko-
vuokko (*Hepatica nobilis*, *Anemone nemorosa*), mustakonnanmarja (*Actaea spicata*), kevätlinnunherne (*Lathyrus vernus*), pähkinäpensas (*Corylus avellana*), lehtokuusama (*Lonicera xylosteum*) ja näsiä (*Daphne mezereum*). Paikalla viihdytty myös melko paljon kulttuuri- ja niitylajistoa kuten silmälläpidettävä mustapila (*Trifolium spadiceum*), ahojakkärä (*Gnaphalium sylvaticum*), aholeinikki (*Ranunculus polyanthemos*), kissankäpäälä (*Antennaria dioica*), mäkitervakko (*Lychnis viscaria*), nurmikaunokki (*Centaurea phrygia*), peurankello (*Campanula glomerata*), pikkutakiainen (*Arctium minus*) ja pikkutalvio (*Vinca minor*). Harjulajeista tavataan häränsilmää (*Hypochoeris maculata*) ja kanervisaraa (*Carex ericetorum*). Miemalantien risteuksen vaiheilla kasvaa myös alueellisesti uhanalaista jänönapiilaa (*Trifolium arvense*).

Kulttuurihistoriallisesti arvokas **Perttulan erityisammattikoulu** (B16) on maastomuodoiltaan vaihtelevalla ja maisemallisesti kauniilla harjualueella, jonka kasvillisuus on monipuolista ja rehevää. Alueella on merkittäviä luonnonarvoja ja opetuksellista merkitystä. Edustavaan lehtolajistoon kuuluivat mm. saarni (*Fraxinus excelsior*; mahdollisesti istutettuja), lehmus (*Tilia cordata*), pähkinäpensas (*Corylus avellana*), näsiä (*Daphne mezereum*), koiranheisi (*Viburnum opulus*), mustakonnanmarja (*Actaea spicata*), imikkä (*Pulmonaria obscura*), lehtoarho (*Moehringia trinervia*) ja lehto-orvokki (*Viola mirabilis*). Harjukasvistoon

Kuva: Hei Junila

Miemalan – Perttulan maisemallisesti arvokas peltoaukea, jonka läpi kulkevat Tiirikalan kaksi luonnonmuistomerkkinä suojeltua koivukujaa.

lukeutuvat sarjatalvikki (*Chimaphila umbellata*), häränsilmä (*Hypochoeris maculata*), kangaskorte (*Equisetum hyemale*) ja nuokkukohokki (*Silene nutans*). Niitykasvistoa edustavat kissankäpäälä (*Antennaria dioica*), mäkikaura (*Avenula pubescens*), peurankello (*Campanula glomerata*), törrösara (*Carex muricata*), ketokaukonokki (*Centaurea scabiosa*), mäkitervakko (*Lychnis viscaria*), aholeinikki (*Ranunculus polyanthemos*) sekä ukon- ja tummatulikukka (*Verbascum thapsus*, *V. nigrum*). Paikallisesti merkittävät ketokuviot löytyvät koulun etelärinteestä ja Velkojan pähkinäpensaslehdon länsipuolelta. Arvokkaimmat metsäalueet sijoittuvat koulun lähituntumaan ja toisaalta **Velkojan** rantarinteeseen, missä on luonnonsojelulain luontotyyppinä rajattu tuore **pähkinäpensaslehto** (B5) ja osin leh-

Kuva: Karri Jutila

Lehtokotilo (*Arianta arbustorum*) on tavallinen nilviäinen, joka voi runsastua haitallisesti kotipuutarhassa.

Kuva: Karri Jutila

Mustakonnamarja (*Actaea spicata*) on varsin yleinen lehtoisessa Hämeenlinnassa.

musten ja vaahteroiden (*Acer platanoides*) luonnehtima jalopuumetsä. Lehdon lajistoon kuuluvat mm. mustakonnamarja, lehto-orvokki ja valkolehdokki (*Platanthera bifolia*).

Miimalanselän kupeessa sijaitseva **Velkojanlampi** (B18; 2 ha; suurin syvyys 5m) on peruslaadultaan vähähumuksinen, puskurikyvyltään hyvä lampi, jonka ravinnepitoisuudet ovat rehevien järvi-en luokkaa. Veden väri on usein kesäisin voimakkaan vihreä leväbiomassan vuoksi. Näkösyvyys on silti suuri ja vesi hygieenisesti puhdasta. Veden yleislaatu on arvioitu tyydyttäväksi.

Miimalan kylän Tiirikkalan ja Juppalan tilojen maatalousympäristöt perinnetähtäimiseen luovat luontevan vastaparin Metsänkylän alueelle Hämeenlinnan pohjoisosassa. Miimalanselän itärannalta nähtynä maisema on varsin hyvin säilynyt. Peltoalueilla ja pitkästä asutushistoriasta kertovien muinaisjäännösten läheisyydessä kasvaa isotakiaista (*Arctium lappa*) ja pihapiiristä tavataan myös harvinaistunutta kulttuurikasvia, nukulaa (*Leonurus cardiaca*). Tiloille johtaa **kaksi luonnonmuistomerkkinä rauhoitettua, upeaa koivukujaa** (B14). Vanajaveden 1800-luvulla vallinnut rantaviiva on hyvin nähtävissä.

Tiirikkalan laidunnettu **rantahaka** (B15) kosteine heinäniittyineen on paikallisesti merkittävä perinnetähtäimäinen, jota on laidunnettu ja pensaikkoa poistettu noin viiden vuoden välein. Harmaaleppä ja pajut ovat lisääntyneet alueella ja korkeakasvuisen rantaniityn ala on

laajentunut. Suursaraniittyä luonnehtivat luhtasara ja luhtakastikka. Maininnan arvoista lajistoa ovat niittymaarianheinä (*Hierochloë hirta* ssp. *arctica*), jokileinikki (*Ranunculus lingua*), humala (*Humulus lupulus*), peurankello (*Campanula cervicaria*), luhtakuusio (*Pedicularis palustris*), luhtatähtimö (*Stellaria palustris*) ja keltaängelmä (*Thalictrum flavum*). Tiirikkalan pienillä niitty- ja kivikosaarekkeilla ja tien varsilla kasvavat mm. silmälläpidettävät kelta-apila (*Trifolium aureum*) ja ketoneilikka (*Dianthus deltoides*), kelta- ja paimenmataran risteymä (*Galium x pomeranicum*), mäkitervakko (*Lychnis viscaria*), puna-ai-lakki (*Silene dioica*), pukinparta (*Tragopogon pratensis*), nurmikohokki (*Silene vulgaris*), tummatulikukka (*Verbascum nigrum*), kevättaskuruoho (*Thlaspi caerulescens*), peurankello (*Campanula glomerata*), piennarkelto (*Crepis biennis*), aho-leinikki (*Ranunculus polyanthemos*) ja kumina (*Carum carvi*). Miemalansaaren uhanalaisen pikkutikan (*Dendrocopos minor*) reviiri tukeutuu Tiirikkalan rantametsiköihin ja laajemminkin Alikylän kulttuurimaiseman tarjoamiin mahdollisuuksiin.

Miemalanharju (B10) ja Raimansuo (B11) ovat valtion omistuksessa olevia luonnonsuojelualueita sekä valtakunnallisia harjujen-, soidensuojelu- ja Natura 2000 -kohteita. **Miemalan-Palvaanlinnan** alueella on luonnonsuojelulain luontotyyppin kriteerit täyttävä **jalopuumetsä (B4)**, jossa kasvaa noin 120 runkomaista (läpimitta yli 7 cm) metsälehmusta

(*Tilia cordata*), 32 vaahteraa (*Acer platanoides*) ja lähes 700 yli 2 m korkeaa pähkinäpensasta (*Corylus avellana*). Jyrkkärinteinen harjumuodostuma on maisemallisesti merkittävä ja tärkeä virkistysalue.

Miemalanharjun (B10) sekametsäisestä harjulehdosta pääosa on tuoretta lehtoa (HeOT) ja lehtomaista kangasta. Pienialaisena löytyy kuivempaa ja karumpaa harjunlakimetsää (*Vaccinium vitis-idaea* – *Rubus saxatilis* -tyyppi) etenkin alueen eteläosassa. Huomionarvoista lajistoa ovat näsiä (*Daphne mezereum*), kevätlinnunherne (*Lathyrus vernus*), mustakonnanmarja (*Actaea spicata*), lehto-orvokki (*Viola mirabilis*), mä-kilehtoluste (*Brachypodium pinnatum*) sekä metsäruusu (*Rosa majalis*). Marraskuun puolivälissä 2001 riehuneen Janika-myrskyn kaatamat puut tukkivat harjun lakipolun.

Harjun pohjoispuolen suppaan on muodostunut avosuo, lyhytkortinen neva, jossa on korpimaiset reunukset. Suolla kasvavat mm. suopursu (*Ledum palustre*), suomurain (*Rubus chamaemorus*), suokukka (*Andromeda polifolia*), karpalo (*Vaccinium oxycoccos*), leväkö (*Scheuchzeria palustris*), tupasvilla (*Eriophorum vaginatum*), raate (*Menyanthes trifoliata*), pyöreälehtikihokki (*Drosera rotundifolia*) ja riippasara (*Carex magellanica*). Vanajaveden rantaa reunustaa harmaa- ja tervaleppävyöhyke (*Alnus incana*, *A. glutinosa*). Harjun lounaisrinteellä sekä linnavuoren alueella on ketokuvioita, joissa kasvavat ukontulikukka (*Verbascum thapsus*), kissankä-

pälä (*Antennaria dioica*), häränsilmä (*Hypochoeris maculata*), nuokkukohokki (*Silene nutans*), kissankello (*Campanula rotundifolia*), ahomansikka (*Fragaria vesca*) ja aholeinikki (*Ranunculus polyanthemos*).

Hämeenlinnan ja Janakkalan rajalla sijaitseva **Raimansuo** (B11) kuuluu seudun arvokkaimpiin suohteisiin, vaikkei se ei olekaan säilynyt kokonaan luonnontilaisena. Suolla tapaa hyvin kehittyntä karua keidasrämettä ja reheviä lettomaisia nevoja. Niillä kasvaa vaateliaita ja harvinaisia suokasveja. Raimansuon keskiosien kermikeidasrakenne on paikoin

hyvin kehittyntä. Suoluonnon lisäksi Raimansuon alueella on myös geologisia ja arkeologisia kohteita. Suota ympäröivillä kankailla näkyy muinais-Vanajaveden rantalohkareikkoja. Suon reunasta on löydetty uhrikivi. Hämeenlinnan ja koko Suomen turvekerrostumien suurin paksuus 12,3 m, on Raimansuon pohjoisosassa.

Miimalanselän eteläpuolella sijaitsevan **Raimalammen** (B19; 2 ha; suurin syvyys 4,5 m) valuma-alueella on pääosin peltoja, ja ravinnepitoisuudet ovatkin reheville järville ominaisia. Vesi on humus-sävytteistä, puskurikyvyltään ja hygieeniseltä laadultaan hyvää, mutta happitilanne on heikko. Alusvesi on vihertävää levän vuoksi. Veden yleislaatu on arvioitu välttäväksi.

Kukkolansuo eli Käikiälänsuo (B3) on isovarpuinen, lähes luonnontilainen keidassuo. Hämeenlinnan kaupungin omistama alue on rauhoitettu luonnonsuojelualueeksi vuonna 1995. Se sijaitsee huomattavasti Vanajaveden pintaa korkeammalla, ja turvekerroksen paksuus vaihtelee suon keskiosissa 8 – 10 metrin välillä. Suolta johtava oja on kasvanut umpeen. Suon keskiosa on isovarpuista rämettä ja laiteet ovat heinä- ja tupasvillakorpea. Kasvilajistoon kuuluvat mm. luhtalitukka (*Cardamine pratensis*), suokukka (*Andromeda polifolia*), maari-ankämmekkä (*Dactylorhiza maculata*), muta-, hirssi- ja riippasara (*Carex limosa*, *C. panicea*, *C. magellanica*) sekä luhtavilla (*Eriophorum angustifolium*).

Vanajan vanhan pappilan alue on kult-

Kuva: Karri Jutila

Pitkospolkua Raimansuon luonnonsuojelu- ja Natura 2000 -alueella.

tuurihistoriallisesti arvokas ympäristö. Pappilan pihan puustoon kuuluu suuria ja vanhoja tammia (*Quercus robur*), vaahteroita (*Acer platanoides*), rauduskoivuja (*Betula pendula*), vuorijalava (*Ulmus glabra*), muutama mänty (*Pinus sylvestris*) ja kuusiaidanne. Kosteaa rantalehtoa ja tuore **Pappilan lehto** (B6) ovat kasvistoltaan paikallisesti arvokkaita. Pensaskeroksessa kasvavat mm. vaahtera, koiranheisi (*Viburnum opulus*), pähkinäpensas (*Corylus avellana*), näsiä (*Daphne mezereum*), punaherukka (*Ribes rubrum*) ja taikinamarja (*R. alpinum*). Kenttäkerroksen lajistoon kuuluvat velholehti (*Circaea alpina*), ukkomansikka (*Fragaria muricata*), mustakonnanmarja (*Actaea spicata*), lehtoarho (*Moehringia trinervia*), luhtatähtimö (*Stellaria palustris*), letohorsma (*Epilobium montanum*), keltamo (*Chelidonium majus*), kivikkoalvejuuri (*Dryopteris filix-mas*) ja soreahiirenporras (*Athyrium filix-femina*). Mökittämiseltä säästyneen rannan kasvistosta mainittakoon suomyrtti (*Myrica gale*), keltaängelmä (*Thalictrum flavum*) ja kapeaosmankäämi (*Typha angustifolia*). Miemalansalmen rannat ovat yölaulajille tärkeitä alueita ja itäranta on uhanalaisen pikkutikan (*Dendrocopos minor*) reviirin ydin-alueita. Myös pyrstötiainen (*Aegithalos caudatus*) on pesinyt alueella. Paikkalanlahden itärannalla ja rautatien itäpuolella on vaarantuneen ruisrääkän (*Crex crex*) reviiri.

Keskiaikainen Vanajanharmaakivikirkko (1400-luvulta) on pihoineen sekä kivi- ja kuusiaitoineen maisemallisesti merkit-

tävä. Joitain vanhan kulttuurin kasvilajeja löytyy yhä aiemmin kasvistollisesti merkittävältä alueelta. Museon itäpuolella on kirjattu tulokaskasvistoa, kuten rikkapalsami (*Impatiens parviflora*), rautanokkonen (*Urtica urens*) ja ripsisaurikki (*Galinsoga ciliata*). Läheisellä **Kirkkokalliolla** (B7) kasvaa satoja tammia (*Quercus robur*) ja vaahteroita (*Acer platanoides*), ja siellä on myös luonnonsuojelulain luontotyypinä suojeltu **pähkinäpensaslehto** (*Corylus avellana*).

IVO:n voimalan ja asuntoalueen puutarhoissa on monipuolista istutuslajistoa, ja hoidotta jääneen omenatarhan kulttuurikasvistossa sinnittelee kyläkurjenpolvi (*Geranium pratense*). Salomäentien ja Voimatien varressa esiintyy harvinainen isotakiainen (*Arctium lappa*).

C) KATUMAJÄRVEN YMPÄRISTÖ

Katumajärvi (C1) saa vetensä ensisijaisesti järven pohjoispäähän laskevas-ta Ruununmyllynjoesta. Latvavetenä on lähes luonnontilainen, veden laadultaan erinomainen Kankaistenjärvi. Myllyjoki kulkee läpi peltoalueiden ja humusvetisen Matkalammin. Valuma-alueen kokonaispinta-ala on 51 km², josta lähivaluma-alue muodostaa viidenneksen. Katumajärven pinta-ala on 375 ha ja suurin syvyys n. 18 m. Veden teoreettinen kokonaisviipymä n. 21 kk.

Rannoilla on viisi virallista uimapai-

kaa, paljon loma-asutusta, haja-asutusta, useita matkailukohteita ja varsinkin länsirannalla kiinteätä asutusta sekä teollisuutta. Vedet purkautuvat Kutalanojan kautta Vanajaveteen ja edelleen Kokemäenjokeen. Katumajärvi kuuluu Vanajanlaakson kulttuurimaisemaan.

Katumajärvi on merkittävä virkistyskäyttövesistö, joka on luontaisesti melko karu ja perinteisesti luokitettu veden laadultaan hyväksi, mutta on viime aikoina heikentynyt lähelle tyydyttävää. Fosforipitoisuus (18 $\mu\text{gP/l}$) ja sähkönjohtavuus osoittavat luontaisesti kirkasvetisen, neutraalin ja happamoitumista vastaan hyvin puskuroituneen järven rehevöityneen. Syvänteet ovat olleet lähes happottomia kesäkerrostuneisuuden lopulla ja niukkahappisia talvikerrosteisuusai-

na. Ajoittain järven virkistyskäyttökelpoisuus on kärsinyt sinileväesiintymistä, järvisyyhystä ja verkkojen limottumisesta.

Katumajärven tilaa on seurattu säännöllisesti noin vuodesta 1965. Valtakunnallista syvännepisteseurantaa on tehty vuosina 1965-1994 Lammassaaren lähellä (B-pisteellä). Hämeenlinnan seudullinen ympäristötoimi ja sen edeltäjät ovat seuranneet Katumajärven tilaa neljällä vedenlaadun tarkkailupisteellä vuodesta 1989 lähtien.

Katumajärvi on melko hyvä kalavesi. Kalojen raskasmetalli- ja PCB-pitoisuudet sekä radioaktiivisuus ovat alhaisia, eivätkä rajoita kalojen käyttöä ravinnoksi. Yleisimmät kalalajit ovat ahven (*Perca fluviatilis*) ja särki (*Rutilus rutilus*), jotka muodostavat noin puolet kalakannas-

Kuva: Heiti Jutila

Katumajärveä Idänpään uimarannalta etelään kohti Tuomarinsaarta.

ta. Seuraavaksi yleisimmät kalalajit olivat lahna (*Abramis brama*), kiiski (*Gymnocephalus cernuus*), salakka (*Alburnus alburnus*) ja hauki (*Esox lucius*). Muikun (*Coregonus lavaretus*) määrä on vähentynyt ja kuhakin (*Stizostedion lucioperca*) on varsin niukka. Näyttäisi, että kalojen istutukset eivät ole onnistuneet. Katumajärveen on istutettu vuoden 1995 jälkeen karppeja (*Cyprinus carpio*), kirjolohta (*Salmo gairdneri*), plankton- ja muuta siikaa (*Coregonus pallasii*, *Coregonus*), kuhaa sekä joki- ja täplärapuja (*Astacus astacus*, *Pacifastacus leniusculus*). Aikaisemmin istutuslajistoon ovat kuuluneet myös lahna, ankerias (*Anguilla anguilla*), muikku ja järvitaimen (*Salmo trutta* f. *lacustris*).

Katumajärven kaakkois- ja luoteispäitä luonnehtivat hiesuvaltaiset rannat kortteikkoineen (*Equisetum fluviatile*) ja ruovikkoineen (*Phragmites australis*) ja järven keskivaiheilla on kalliorantoja, joiden kohdalla kasvillisuusvyöhykkeet ovat kapeimmillaan. Moreenirantoja on siellä täällä ympäri järven. Ruununmyllyjoen suistosta löytyy saraturvetta ja kaikkein laajimmat ja monimuotoisimmat ilmaversoiskasvustot. Leveitä järviruovikkoja on myös savipohjaisilla rannoilla Valkamatien tuntumassa ja Solvikin kivikkoisella lahdella. Laajimpia ilmaversoiskasvustoja on niitetty uimarantojen lähistöllä ja muuallakin mm. JÄRKI-hankkeessa virkistyskäyttömahdollisuuksien lisäämiseksi. Kappolasta löytyy hiekkarantaakin, missä viihtyvät mm. nuottaruoho (*Lobelia dortmanna*), hapsiluikka (*Eleocharis acicula-*

Kuva: Karri Jutila

Tytönkorentoihin kuuluva sirokeijukorento (*Lestes sponsa*) viihtyy vesien tuntumassa.

ris) ja äimäruoho (*Subularia aquatica*).

Katumajärven rehevöitymistä kuvaavaa lajistoa ovat ilmaversoista kaunis-kukkainen sarjarimpi (*Butomus umbellatus*), kapeaosmankäämi (*Typha angustifolia*) ja haarapalpakko (*Sparganium erectum*) sekä kellulehtisistä pystykeiholehti (*Sagittaria sagittifolia*) ja uposkasveista karvalehti (*Ceratophyllum demersum*) ja pitkälehtivita (*Potamogeton praelongus*). Katumajärven vesikasvistoon kuuluvat mm. isolumme (*Nymphaea alba*), katkeravesirikko (*Elatine hydropiper*), rantaleinikki (*Ranunculus reptans*). Runsastunutta tulokaslajistoa ovat vesirutto (*Elodea canadensis*) ja isosorsimo (*Glyceria maxima*). Rannoilla viihtyvät mm. karhunköynnös (*Calystegia sepium*), purolitukka (*Cardamine amara*) ja rohtoraunioyrtti (*Symphitum officinale*).

Katumajärven pesimälinnustoa ovat

Kuva: Kari Jutila

Pitkälehtivita (*Potamogeton praelongus*) on upokasvi, joka kuuluu Katumajärven vesikasvistoon.

naurulokki (*Larus ridibundus*), nokikana (*Fulica atra*), mustakurkku-uikku (*Podiceps auritus*), härkälintu (*P. griseigena*), kuikka (*Gavia arctica*) ja silkkiuikku (*P. cristatus*). Katumajärven tuntuman lintulajistoon kuuluu myös nuolihaukka (*Falco subbuteo*).

Ruununmyllyjoen (C14) rantamat Katumajärven tuntumassa ovat hieskoivupajuvultaista (*Betula pubescens* – *Salix*) ryteikköistä, tulvivaa, kosteaa rantaluhtaa, jota vallitsevat mesiangervo (*Filipendula ulmaria*) ja metsäalvejuuri (*Dryopteris carthusiana*). Yleisiä ovat myös ranta-alpi ja -kukka (*Lysimachia vulgaris*, *Lythrum salicaria*) sekä pihlaja (*Sorbus aucuparia*). Ruununmyllyltä voi tavata yöllä mm. vesisiipan (*Myotis daubentoni*) tai jopa erityisesti suojeltavan ripsisiipan (*Myotis nattereri*), joka tiettävästi esiintyy täällä ainoalla paikallaan Kanta-Hämeessä. Ruununmyllyjokivarressa on aikanaan tavattu koskikara (*Cinclus cinclus*) pesivänäkin, mutta viime vuosina sitä ei ole

näkynt. Kesäisin monet vesilinnut viihtyvät jokivarressa ja rannan pensaikkojen lintutiheys on korkea.

Matkalampi eli **Matkolampi** (27 ha; C19) on humusvetinen lampi, jonka eteläpään läpi kulkee oikovirtauksena Myllyjoen vesi Kankaistenjärvestä Katumajärveen. Lampeen laskevat muutkin ojat kulkevat osittain viljelymaiden halki, mikä näkyy jonkin verran veden laadussa. Soiden vaikutus näkyy veden värissä. Matalan (n. 4,3 m) ja suhteellisen pienen Matkolammen vesi vaihtuu melko nopeasti. Silti happitilanne pohjalla on huono. Veden kokonaisfosforipitoisuus on viisinkertainen Kankaistenjärven vastavaan verrattuna, ja hajakuormituksen vaikutukseen viittaa myös lievästi kohonnut suolapitoisuus. Matkolampi on happamuudeltaan normaali, hyvin puskuroitunut järvi. Veden laatu on kokonaisuutena tyydyttävä. Matkolammen valtatie 10:n puoleiset rannat tulo- ja lähtöojan luona ovat arvokasta, tulvivaa tervaleppäluhtaa, jonne on rakennettu pitkospuut.

Valtaosa **Kutalanjokivarren** (C15) kasvillisuudesta on erilaisia pensoittuneita niittyjä ja rantaluhtaa. Rantapuustossa terva- ja harmaaleppä (*Alnus glutinosa*, *A. incana*), koivut (*Betula*) sekä erilaiset pajut (*Salix*) ovat tavallisimmat. Vesirajassa esiintyy siniheinää (*Molinia caerulea*) ja saroja kuten viilto-, luhta-, piukka- ja hirssisara (*Carex acuta*, *C. vesicaria*, *C. elata*, *C. panicea*). Vesikasveista tavallisimpia ovat ulpukka (*Nuphar lutea*), sarjarimpi (*Butomus umbellatus*), pystykeiholehti (*Sagittaria sagittifolia*),

vesirutto (*Elodea canadensis*), palpakot (*Sparganium*) ja purovita (*Potamogeton alpinus*). Kutalanjoen kasvillisuus ilmentää veden ravinteisuutta. Karvalehti (*Ceratophyllum demersum*), iso- ja pikkulimaska (*Spirodela polyrhiza*, *Lemna minor*) ovat voimakkaasti likaantuneen veden ilmentäjälajeja.

Kutalanjokivarren kasvistoon kuuluvat myös humala (*Humulus lupulus*), isokärsämä (*Achillea salicifolia*), peltovirvilä (*Vicia hirsuta*), ketomasmalo (*Anthyllis vulneraria ssp. vulneraria*), harvinaistuneet harajuuri (*Corallorhiza trifida*) ja törrosara (*C. muricata*) sekä ojakurjenpolvi (*Geranium palustre*), jonka uhanalais-tuminen johtuu niittyjen, erityisesti kosteiden niittyjen vähenemisestä. Harajuuri on pieni, lehtivihreätön kämmekkä, joka ottaa korallimaisen juurakkonsa avulla yhteyttämistuotteita muiden kasvien juurista. Kuivien niittyjen ja piennarten laji, törrosara, on Hämeenlinnassa on niin harvinainen, että sen kasvupaikat tulisi säilyttää.

Kutalanjoki on hyvä linturetkikohde: alueella elää runsaasti yölaulajia, esim. satakieli (*Luscinia luscinia*), luhtakerttunen (*Acrocephalus palustris*) ja harvinainen viitasirkkalintu (*Locustella fluviatilis*). Lisäksi Kutalanjoki on talvilintupuro, siellä on havaittu talvehtimassa mm. koskikara (*Cinclus cinclus*).

Katisten kartano muodostaa viehättävän kokonaisuuden Hämeenlinnan kaupungin kupeessa. Suojeltu, puinen päära-kennus on 1700-luvulta ja kivinen kartanon päärakennus on vuodelta 1862. Ki-

vinen viljamakasiini on päärakennuksen itäpuolella. Kartanoon kuuluu englantilaistyypinen puisto, jossa on mm. iäkikäitä mäntyjä (*Pinus sylvestris*), pari isoa euroopanlehtikuusta (*Larix decidua*), suuria kuusia (*Picea abies*) ja kiviaita. Nave-tan luona on Venäjän vallan aikainen linnoitus, jonka ammusvaraston päälle on tehty kellari.

Katisten kartanon omistukseen kuuluu noin puolen hehtaarin laajuinen luonnon-suojelualueeksi rauhoitettu **lehtikuusimet-sikkö** (1987; C8), jonka kasvistoon kuuluvat mm. tammi (*Quercus robur*), lehto-kuusama (*Lonicera xylosteum*), koiranheisi (*Viburnum opulus*), mustakonnanmarja (*Actaea spicata*), velholehti (*Circaea alpina*), ukkomansikka (*Fragaria muricata*), lehtoarho (*Moehringia trinervia*), puna-ailakki (*Silene dioica*) sekä lähistöllä leh-

Kuva: Heii Juttia

Keväinen Rauhalanojan kosteikko Katumajärven pohjoispäässä.

Kuva: Heii Jutila

Lehtopähkämö (*Stachys sylvatica*) muistuttaa kukkimattomana nokkosta tai pillikkeitä. Yksi hyvä tunto-merkki on paha haju.

Kuva: Heii Jutila

Petäjänharjunojan tervaleppälehdossa kasvavat mm. tuomia (*Prunus padus*) ja kotkansiipiä (*Matteucia struthiopteris*)

topähkämö (*Stachys sylvatica*).

Katistentien varressa sijaitseva, Leimujen omistuksessa oleva yli 100-vuotias, **puisto- ja maisemametsikkö** (0,4 ha) on rauhoitettu **luonnonsuojelualueena** (1987; C9), ja lisäksi tilan komea pih-ta-aidanne on suojeltu **luonnonmuisto-merkinä** (C11). Katumajärven rannassa sijaitsevan entisen vedenottamon pihassa kasvaa harvinainen liuskalehtinen harmaaleppä (*Alnus incana* f. *incisa*).

Katisissa on useita muinaisjäänöksiä. Pokrinniemestä Lunnikiven tilalta löytyy uhrikivi. StoneGallery on muutoinkin luontoharrastajaa kiinnostava kohde, jossa on laajat kivi- ja perhoskokoelmat. Pokrinniemen monipuoliseen kasvistoon kuuluvat mm. kotkansiipi (*Matteucia struthiopteris*), puna-ailakki (*Silene dioica*), peltopähkämö (*Stachys palustris*), keltaängelmä (*Thalictrum flavum*), rohtovirmajuuri (*Valeriana officinalis*) ja tummatulikukka (*Verbascum thapsus*). Koristekasvisto on myös rikas ja puista mainitakoon pihta (*Abies*), siperianlehtikuusi (*Larix sibirica*), tammi (*Quercus robur*), visakoivu (*Betula pendula* var. *carelica*) ja puistolehmus (*Tilia * vulgaris*).

Katumajärveä kehystävät keskivaiheilla kaksi kalliota, Mantereenvuori (C5) länsirannalla ja Kappolanvuori itärannalla. Mantereenvuori on rautakautinen linnanvuori. **Kappolanvuoren** (C4) laki on pääosin mäntyvaltaista kangasta. Alueen arvoa heikentävät itärinteiden harvennus- ja avohakkuut. Mäen länsireunalta on muutama kalliopaljastuma kallio-ketoinen, ja pohjoispuolella, mäen jyr-

kässä osassa, on laajalti kivikkoa. Edustavaan ketolajistoon kuuluvat mm. kevätädäyke (*Veronica verna*), hietaorvokki (*Viola rupestris*), karvaskallioinen (*Eriogeron acer*), mäkitervakko (*Lychnis viscaria*), kissankäpälä (*Antennaria dioica*), kissankello (*Campanula rotundifolia*) ja haurasloikko (*Cystopteris fragilis*). Mäen luoteispuolella runsastuvat kuusi (*Picea abies*) ja lehtipuut. Harvinaisemmista lajeista mainittakoon yövilkka (*Goodyera repens*), ketunlieko (*Huperzia selago*) ja sarjatalvikki (*Chimaphila umbellata*). Kallion laelta on avattu näkymäsektori Katumajärvelle.

Kappolanvuoren eteläpuoleisissa **kallionalus- ja puronvarsilehdoissa** (C3) esiintyy mm. lehmusta (*Tilia cordata*). Lehtolajistoon kuuluvat myös kevätlinnunherne (*Lathyrus vernus*), sinivuokko (*Hepatica nobilis*), kivikkoalvejuuri (*Dryopteris filix-mas*), taikinamarja (*Ribes alpinum*), soreahiirenporras (*Athyrium filix-femina*), näsiä (*Daphne mezereum*), lehtokuusama (*Lonicera xylostenum*), lehtoarho (*Moehringia trinervia*), luhtalitukka (*Cardamine pratensis*), punakoiso (*Solanum dulcamara*), mustakonnanmarja (*Actaea spicata*), lehtopalsami (*Impatiens noli-tangere*), lehtokorte (*Equisetum pratense*), puna-ailakki (*Silene dioica*), rohtovirmajuuri (*Valeriana officinalis*) ja mustaherukka (*Ribes nigrum*). Kallionaluslehto ja puronvarsi ovat metsälain mukaisia avainbiotooppeja, jotka tulee huomioida metsänhoitotoimissa. Lehmusten vallitsema kuvio puronvarressa kannattaa säästää, vaikkei se vie

lä täytäkään luonnonsuojelulain jalopuumetsän mittoja.

Katumajärven itärannalla sijaitseva englantilaistyylinen **Vanajanlinna** on monen matkailijan ja ”golfarin” käyntikohteena. Vanajanlinnan historia ulottuu 1300-luvun alkupuolelle ja omistajat tiedetään vuodesta 1574 lähtien. Kartano tunnettiin aikaisemmin myös nimillä Äikääjän kartano sekä Vanajankartano (Vanögård), mutta alkuperäinen nimi Vanajanlinna otettiin jälleen käyttöön vuonna 1918. Linna on rakennettu 1919-1924 metsätyslinnaksi, ja nykyään se toimii linna-hotellina, konferenssi- ja kokouspaikkana sekä golfkeskuksena. Vanajanlinnaa ympäröi laaja puisto, ja päärakennukselle johtaa kaksirivinen tammikuja. Golfkenttä on oleellisesti muuttanut Vanajanlinnan ympäristöä. Kipinäniemessä on virkistysalue, ja kaupungin uimapaiikka löytyy sen pohjoispuolelta.

Petäjänharju alajuoksu on kosteaa **lehtoa** (C18), jota luonnehtivat järeät tervalepät (*Alnus glutinosa*). Tuomivaltainen (*Prunus padus*) pensaskerros on runsas ja ryteikköinen, joten liikuminen on monin paikoin hankalaa puiden juurakoiden muodostaessa ”mangrovemaisesti pönkkäjuurakkoa”. Kenttäkerroksen lajistossa vallitsevat soreahiirenporras (*Athyrium filix-femina*), kevätlinnunsilmä (*Chrysosplenium alternifolium*), mesiangervo (*Filipendula ulmaria*), nokkonen (*Urtica dioica*) ja paikoin kotkansiipi (*Matteuccia struthiopteris*). Alueen monipuoliseen lajistoon kuuluvat myös lehtopalsami (*Stachys sylvatica*)

tica), mustakonnamarja (*Actaea spicata*), kevätlinnunherne (*Lathyrus vernus*), lehto-*toarho* (*Moehringia trinervia*), lehto-orvokki (*Viola mirabilis*) ja lehtokuusama (*Lonicera xylostium*).

Suorantaisen ja ulpukkakasvustojen täyttämän **Nautalammen** (C17, 7 ha; suurin syvyys 2 m) vesi on ruskeaa, rehevää ja laadultaan tyydyttävää. Rannalla kasvaa mm. neivaimarretta (*Thelypteris palustris*). Nautalammiin laskee vettä pelto- ja suoalueilta ja sieltä vedet laskevat Kidun kylän kautta Vanajaveteen. Lammen lounaispuolella on paikallisesti arvokas **Kuusisenkallio** (C16). Kauempaa koillispuolelta löytyy Hämeenlinnan toinen Kakkolampi (1 ha), rahkarantainen ja ruskeavetinen, hapan lampi, jonka puskurikyky on kohtalainen. Lammen ravinnepitoisuudet olivat vuonna 1995 tehdyn selvityksen mukaan kohonneita ja happitilanne heikko. Veden kokonaislaatu todettiin välttäväksi.

Kidun kylämaisemissa Lakkimäentien varressa on pieniä, mutta monipuolisia ja edustavia **ketolaikkuja** (C12), joiden lajistoon kuuluvat vaarantunut keltamatarana (*Galium verum*) ja silmälläpidettävä ketoneilikka (*Dianthus deltoides*), saksanhanhikki (*Potentilla thuringiaca*), pölkkyruoho (*Arabis glabra*), kissankello (*Campanula rotundifolia*), ruusuruoho (*Knautia arvensis*), aholeinikki (*Ranunculus polyanthemos*), päivänkakkara (*Leucanthemum vulgare*), kalliokieli (*Polygonatum odoratum*), nuokku- ja nurmikohokki (*Silene nutans*, *S. vulgaris*), valkoailakki (*S. latifolia*), kevättasku-

ruoho (*Thlaspi caerulescens*) ja häränsilmä (*Hypochoeris maculata*). Lisäksi navetantakusesta löytyy harvinaista, vanhan kulttuurin seuralaiskasvia punasavikkaa (*Chenopodium rubrum*), saviolkitalon luota hiirenhäntää (*Myosurus minimus*) sekä erään kesäasunnon pihasta nukulaa (*Leonurus cardiaca*). Kanniston luona on **luonnonmuistomerkkinä** suojeltuja pylväskatajia (*Juniperus communis*; C10).

Kidun puronvarren koski (C13) on säilynyt melko hyvin. Samoin Stampin talon koillispuolella voi vielä havaita alkuperäisen puronvarsiluonnon rehevyyttä. Koskimaisena juokseva puro on padottu lammeksi parissa kohdassa. Lampien välinen alue on kostea. Vettä valuu laajalta alueelta takaisin jokeen ja kohtaan on kehittynyt kiiltopaju-, mesiangervo- ja korpikaislavaltaisen (*Salix phylicifolia*, *Filipendula ulmaria*, *Scirpus sylvaticus*) korpisuo.

D) AHVENISTO - HATTELMALAN ALUE

Ahvenistonharju (D7) - Vuorenharju (D4) on geologian, kasvillisuuden, maisemiensa ja virkistyskäytön kannalta merkittävä harjualue, joka kuuluu Natura 2000 -ohjelmaan ja on osittain rauhoitettu **luonnonsuojelualueeksi** (85,2 ha; 11 ha vettä; D1,D7) Hämeen lääninhallituksen päätöksellä vuonna 1964 (laajennus v. 2002). Suojelurajauksen sisällä on osa vuoden 1952 olympialaisten viisiotte-

lua varten rakennettua ulkoilu- ja urheilukeskusta, jonka museovirasto on päätöksellään suojellut. Alueen metsää hoidetaan puistometsänä perusajatuksena luonnon alkuperäisten piirteiden ja kauneuden säilyttäminen sekä varovainen kehittäminen. Kohteeseen tutustumista helpottavat opastettu luontopolku ja ulkoilureitit. Rauhoitusmääräykset sallivat ulkoilu- ja urheilutoimintojen harjoittamisen alueella. Harjualueelle on laadittu metsäluonnon hoito- ja käyttösuunnitelma, jota päivitetään vuonna 2005.

Alue koostuu kolmesta rinnakkaislänneestä, sivukummuista ja harjujärivistä: Ahvenistonjärvi (D1), Kahtoilampi (D13) ja Hirvilampi. Ahvenistonjärven pohjoispään kohdalta ja ampumaradan itäpuolelta löytyy myös huuhtoutuneita muinaisia rantakivikkoja. Rikkinainen topografia ja runsasravinteinen maaperä selittävät poikkeuksellisen monimuotoisen harju- ja puolilehtokasvillisuuden. Hämeen harjuille tyypillisesti vaatelias lehtokasvit viihtyvät tavallisia kasvupaikkojaan selvästi kuivemmilla rinteillä harjukasvien joukossa. Lehtokasvistoon kuuluvat mm. lehmus (*Tilia cordata*), lehtokuusama (*Lonicera xylosteum*), näsiä (*Daphne mezereum*), lehto-orvokki (*Viola mirabilis*) ja kevätlinnunherne (*Lathyrus vernus*). Ahvenistolta löytyy monipuolisesti myös kiehtovia kämmeköitä, kuten yövilkka (*Goodyera repens*), soikkokaksikko (*Listera ovata*) ja pussikämmekä (*Coeloglossum viride*).

Ahvenistonjärvi (D1; 11 ha) on kirkasvetinen, karu, pohjavesien ruokkima

Kuva: Karri Jutila

Tunturikurjenherne (*Astragalus alpinus*, yläkuva) ja idänkeulankärki (*Oxytropis campestris*, alakuva) ovat Hämeenlinnan harjujen luonnehtijalajeja.

Kuva: Heiti Jutila

Kuva: Kari Jurila

Läkistä metsää Ahveniston luonnonsuojelualueella.

harjujärvi, jonka happamuus on lähellä neutraalia ja puskurikykykin happamoitumista vastaan on hyvä. Järvi on pinta-alaansa nähden poikkeuksellisen syvä (suurin syvyys ehkä 40 m; Hämeenlinnan syvin järvi), mistä aiheutuu eräitä ongelmia veden laadun kannalta. Vesi kerrostuu jyrkästi lämpötilan mukaan, ja keväät- ja syyskierto pohjan happitaiden nyskiseen jäänee tapahtumatta. Alusveden happitilanne onkin erittäin huono, ja hapettomuuden takia pohjalla on monikymmenkertainen fosforipitoisuus pintaveteen verrattuna. Typpipitoisuudetkin kohoavat ammoniumtyypen vapautuessa alusveteen. Päälyysvedessä ravinnepitoisuudet ovat kuitenkin luonnontilaista tasoa ja levää on vähän. Veden hygieeninen laatu on ollut moitteeton. Kaikkiaan Ahvenistonjärven veden laatu on hyvä, päälyysveden jopa erinomainen, mutta alusveden taas huono. On kuitenkin todettava, että järvi ei kestä lisäkuormaa, jopa pintavalumat voivat olla haitallisia. Ahvenistonjärvellä on huomattavaa virkistys-

käytöllistä merkitystä, ja järvestä otetaan vuosittain uimavesinäytteitä ja ajoittain vesistönäytteitä. Pohjavedenotto vaikuttaa Ahvenistonjärven pinnankorkeuteen.

Ahvenistonharjun kupeessa sijaitsevaan **Kahtoilampeen** (2 ha; suurin syvyys 4,5 m) vaikuttavat pohjavedet, ja ympäröivä suo tuo veteen humusleiman. Heikon puskurikykynsä vuoksi Kahtoilampi on Hämeenlinnan happamin järvi. Se on myös huomattavasti Ahvenistonjärveä rehevämpi, esimerkiksi fosforipitoisuudet ovat rehevien järvien luokkaa. Lammen veden laatu on tyydyttävä, ja siihen tulee kuormitusta ympäristöstä.

Parolankankaalla sijaitseva **Hirvilampi** (D14; 2 ha; suurin syvyys 8 m) on voimakkaasti rehevöitynyt lampi, jossa sisäinen fosforikuormitus ja happivajaus ovat synnyttäneet itseään ruokkivan prosessin. Rehevöitymisen syyksi esitettiin aiemmin hajakuormitusta, mutta nykyisin epäillään myös soranoton vaikuttaneen veden vaihtuvuuteen. Valuma-alueella on harjumaastoa, sorakuoppia ja vähän peltoa. Rehevyyden, leväsaamennukset ja happivaikkeudet alentavat virkistysarvon huonoksi. Hirvilammella on kyseenalainen kunnia olla Hämeenlinnan runsasravinteisin järvi. Hirvilampea yritettiin kunnostaa vuonna 1981 käyttämällä alumiinisulfaattisaostusta fosforipitoisuuden alentamiseksi. Välittömät vaikutukset olivat toivotut, mutta fosforitason lasku jäi lyhytaikaiseksi.

Ahvenistonharjun kasviston herkimpiä ja harvinaisimpia lajeja ovat erittäin uhanalainen ja rauhoitettu hämeenkyl-

mänkukka (*Anemone patens*) ja erittäin uhanalainen vanakeltto (*Crepis praemorsa*). Kylmänkukalla on useita pieniä esiintymiä harjulla (mm. D7a, D7c, D7d), mistä sen voi tavata mm. lenkkipolun varrelta. Vanakeltto on kasvanut **hyppyrimäen tuntumassa** (D7d) ja maa-uimalan pohjoispuolella olevassa supassa, missä sitä ei ole muutamaan vuoteen tavattu. Hyppyrimäen rinteessä ketokasvit kuten mäkitervakko (*Lychnis viscaria*) ja keltanot (*Hieracium*) kukoistavat. Ketolaikkuja löytyy myös muualta harjulta mm. maauimalan tuntumasta ja järven pohjoispäästä. Keto- ja harjulajistoon kuuluvat mm. tunturikurjenherne (*Astragalus alpinus*), idänkeulankärki (*Oxytropis campestris*), masmalo (*Anthyllis vulneraria*), jalka-, kanervi- ja törrosara (*Carex pediformis*, *C. ericetorum*, *C. muricata*), hietaorvokki (*Viola rupestris*), kissankäpälä (*Antennaria dioica*), häränsilmä (*Hypochoeris maculata*), sarjatalvikki (*Chimaphila umbellata*), kevättaskuruoho (*Thlaspi caerulescens*). Uimarannan lähellä rinteeseen nousevan polun luona on korkeakasvuista kenttätyräkkiä (*Euphorbia esula*), joka on vakinainen, harvinainen, helposti leviävä uustulokas.

Ahvenistolta löytyy myös pieniä supasoita, joiden lajistoon kuuluvat mm. suokukka (*Andromeda polifolia*), raate (*Menyanthes trifoliata*), isokarpalo (*Vaccinium oxycoccos*), leväkkö (*Scheuchzeria palustris*), korpi- ja riippasara (*Carex loliacea*, *C. magellanica*), tupasvilla (*Eriophorum vaginatum*) sekä pyöreälehtikiuhokki (*Drosera rotundifolia*). Ah-

venistonjärven rannoilla kasvaa mm. terva- ja harmaaleppää (*Alnus glutinosa*, *A. incana*).

Myös ravintokasveistaan riippuville harvinaisille perhoslajeille on Ahvenistolla sijansa. Ahveniston – Hattelmalan perhosselvityksessä harjualueelta löytyi kesäkauden 1999 aikana 207 suurperhoslajia, joista monet ovat tyypillisiä kivi- ja lämpimien harjurinteiden lajeja. Korkeaan lajimäärään vaikuttaa Ahveniston – Hattelmalan harjualueen kasvistollinen monipuolisuus. Lajimäärä olisi noussut vieläkin suuremmaksi, jos olisi käytetty yöperhosille tarkoitettuja rysäpyydyksiä. Pikkuperhosten lajimäärä jäi vain kahdeksaan lajiin havainnoinnin vähyden vuoksi. Suurperhosheimoista lajimäärien perusteella vahvimmin edustettuja olivat yökköset, mittarit ja päiväperhoset. Moottoriradan ja hyppyrimäen sekä **Luolajanvuoren Pyykkilukon** (D5) avonaiset ja lämpimät rinteet ovat monille päiväperhosille otollisia elinympäristöjä. Hattelmalanharjun etelärinteiden alapuolella kulkevan tien varsi on parhaita alueita päiväperhosille.

Ahvenistonharjulla havaituista perhoslajeista harvinaisimpia ovat vaarantunut sumuvirnayökkönen (*Lygephila viciniae*), silmälläpidettävät maitepunatäplä (*Zygaena filipendulae*) sekä ketokultasiipi (*Palaeochrysophanus hippothoe*). Melko harvinaisia ovat myös pikkukul-tasiipi (*Lycaena phlaeas*), idänniittyperhonen (*Coenonympha glycerion*), täpläpapurikko (*Pararge aegeria*), kirjoruusumittari (*Anticlea derivata*), ailakkimittari

(*Perizoma affinitatum*), kuusamaliuskamittari (*Trichopteryx polycommata*), kuusamanpäiväkiitäjä (*Hemaris fuciformis*), pikkutarhayökkönen (*Hecatera bicolorata*), kirjoneilikayökkönen (*Hadena confusa*) ja juomuolkiyökkönen (*Leucania comma*). Aikanaan Ahveniston – Hattelmalan harjualueella on tavattu myös seuraavat lajit: Hämeenlinnan nimikkoperhoslaji, erittäin uhanalainen pikkusinisiiپی (*Cupido minimus*), happomarjamittari (*Rheumaptera cervinalis*), suomenpikkumittari (*Eupithecia groeblomi*), kuultomittari (*Malacodea regelaria*), ruskamittari (*Agriopis aurantiaria*), mustikkakehrääjä (*Phyllodesma ilicifolium*), haavanhammaskehrääjä (*Notodonta tritophus*), kalvosiiپی (*Nudaria mundana*) ja leppävenhokas (*Nola confusalis*). Tiedossa on kaikkiaan 297 suurperhoslajia Ahveniston – Hattelmalan harjualueelta.

Ahveniston luonnonsuojelualueen länsireunaan rajoittuu kuuden hehtaarin **aarnialue** (D7c), missä metsän annetaan kehittyä luonnonomukaisesti vanhaksi kuusivaltaiseksi metsäksi. Janika-myrsky teki myös täällä tuhojaan. Vaikka aarnialue perustettiin aikanaan varsin nuoreen hoidettuun metsään, se on ikääntynyt ja luonnontilaistunut. Aarnialueen tuntumasta löytyy monia vanhaa metsää luonnehtivia kääpälajeja, joista kymmenen on silmälläpidettäviä: kääpäläkääpä (*Anomoporia bombycina*), tähtivuotikka (*Asterotroma laxum*), punakerikääpä (*Ceriporia purpurea*), huopakääpä (*Onnia tomentos*), ruostekääpä (*Phellinus ferrugineofuscus*), kermarypykkä (*Phlebia diffis-*

sa), okrarypykkä (*P. serialis*), istukkakääpä (*Postia placenta*), keltahaprakääpä (*P. septentrionalis*) ja kultakurokka (*Sistotrema alboluteum*). Runsain silmälläpidettävistä lajeista on ruostekääpä. Kaikkiaan Ahveniston luonnonsuojelualueelta tavattiin vuonna 2002 tehdyssä selvityksessä 152 kääväkäs-lajia. Muista tavatuista sienistä myös hytymaljakas (*Sarcosoma globosum*) on valtakunnallisesti silmälläpidettävä laji.

Hattelmalanharju (D3) on geologiansa ja kasvillisuutensa takia arvostettu valtakunnalliseksi lehtojen- ja harjujen suojelukohteeksi sekä Natura 2000 -alueeksi. Harjun koillisrinteellä on kaupungin omistama luonnonsuojelualue. Kohteen palveluvarustukseen kuuluvat opastetutaulu, näkötorni, metsä- ja luontopolku.

Luonnonsuojelualueena osin rauhoitettu **Hattelmalan harjulehto** (D3) on arvioitu erittäin edustavaksi, joskin kuusettuminen on aiheuttanut paikoin lehtokasvillisuuden taantumista. Kasvillisuus vaihtelee rehevistä karuihin lehtotyyppeihin. Havupuuvaltaisen ylispuuston alla on paikoin hyvin kehittyntä pähkinäpensaaikkoa. Aluskasvillisuuden vaateliimaisia lajeja ovat runsaina esiintyvät lehtokuusama (*Lonicera xylosteum*), taikinarja (*Ribes alpinum*), mäkilehtoluste (*Brachypodium pinnatum*), koiranvehnä (*Elymus caninus*), mustakonnanmarja (*Actaea spicata*), sinivuokko (*Hepatica nobilis*), kevätlinnunherne (*Lathyrus vernus*), lehtoarho (*Moehringia trinervia*) ja lehto-orvokki (*Viola mirabilis*). Kasvistoon lukeutuvat myös mäkimint-

tu (*Satureja vulgaris*), lehtoneidonvaippa (*Epipactis helleborine*) ja alueellisesti uhanalainen pussikämmekkä (*Coeloglossum viride*). Alueen perhoslajisto on monipuolinen.

Hattelmalanjärvi (D2; 27 ha; suurin syvyys 1,5 m) on erittäin matala humusjärvi, jonka kemiallinen hapentarve on korkea. Peltovaltaisella, pienellä valuma-alueella sijaitseva järvi on runsasravinteinen ja talvisin hapeton. Sen tilaa voidaan luonnehtia tyydyttäväksi. Järven itäpäästä lähtee Tyrynoja, joka laskee Hattelmalanjärven vedet Vanajaveteen.

Hattelmalanjärvi (D2) on valtakunnallisen lintuvesiensuojelu- ja Natura 2000 -ohjelman kohde. Lisäksi osa järven rantaluhtaa ja lähimetsää on rauhoitettu **luonnonsuojelualueeksi**. Järvi on korkeikkoinen ja rehevä etelähämäläinen lintuvesi. Vedenpintaa on laskettu ja järvi on kasvamassa umpeen. Pesimälinnuston laji- ja yksilömäärät ovat vähentyneet. Lintujen muuttoaikoina keväisin ja erityisesti syksyisin järvellä on lähes entinen merkityksensä. Lounaispuolen lintutornista voi seurata lintuja niitä häiritsemättä. Hattelmalanjärvelle on laadittu hoito- ja käyttösuunnitelma, ja kiireellisenä tavoitteena on kunnostustoimien käynnistäminen ja erityisesti veden pinnan nosto.

Hattelmalanjärvellä on tavattu 80 lintulajia pesivänä ja saman verran muuttavia ja satunnaisvieraita. Linnusto on kuitenkin niukentunut viime vuosina ja vuoden 2003 laskennassa Natura-alueella havaittiin 50 lajilla 198 reviiriä. Kokosukeltajat ja lokit, mm. satapäinen naurulokki-

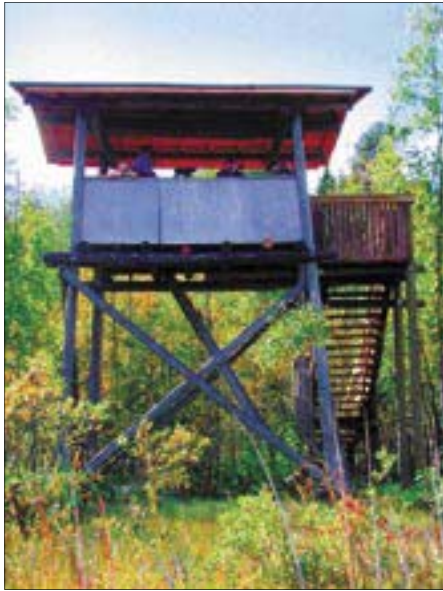
yhdyskunta (*Larus ridibundus*), ovat hävinneet alueen linnustosta viime vuosina. Pesimälajistoon kuuluvat mm. lapasorsa (*Anas clypeata*), taivaanvuohi (*Gallinago gallinago*), kurki (*Grus grus*), laulujoutsen (*Cygnus cygnus*), kuovi (*Neminius arquata*) ja luhtahuitti (*Porzana porzana*). Reunametsien lajistosta mainittavimpia ovat mustapääkerttu (*Sylvia atricapilla*), sirittäjä (*Phylloscopus sibilatrix*), viitakerttunen (*Acrocephalus dumetorum*) ja pikkuarvunen (*Passer montanus*). Petolinnuista järvellä vierailevat mm. kana-, varpus- ja nuolihaukka (*Accipiter gentilis*, *A. nisus*, *Falco subbuteo*) sekä kalasääksi (*Pandion haliaëtus*).

Nisäkkäistä mainittakoon pesärosvot

Kuva: Karri Jutila

Pitkospiuta Hattelmalanjärven rannan luonnonsuojelualueella.

Kuva: Karri Jutila

Hattelmalanjärven lintutorni.

kettu (*Vulpes vulpes*), supikoira (*Nyctereutes procyonoides*) ja minkki (*Mustela vison*) sekä piisami (*Ondatra zibethica*), jonka kanta on Hattelmalanjärvellä runsas. Järven länsi- ja lounaispuolen metsissä on useita vaarantuneen liito-oravan (*Pteromys volans*) reviiirejä. Hattelmalanjärveltä tavataan myös vaarantunut viitasammakko (*Rana arvalis*). Sekä liito-orava että viitasammakko ovat luontodirektiivin liitteen IV suojaamia lajeja.

Hattelmalanjärven matalalla avovesialueella on harvahkoa uposlehtistä vesikasvillisuutta, jossa valtalajina kasvaa pikkuvita (*Potamogeton bertholdii*). Paikoittaisia kelluslehtisten kasvustoja muodostavat runsaimpana isoulpuk-

ka (*Nuphar lutea*), uistinviita (*Potamogeton natans*), rantapalpakko (*Sparganium emersum*) ja vesitatar (*Persicaria amphibia*). Järven runsasravinteisesta luonteesta kertovat mm. kilpukan (*Hydrocharis morsus-ranae*), pikkulimaskan (*Lemna minor*) ja isolimaskan (*Spirodela polyrrhiza*) paikoittaiset kasvustot. Maininnan arvoinen on myös katkeravesirikon (*Elatine hydropiper*) esiintyminen järvellä.

Hattelmalanjärven rannoilla on leveösrankäämin (*Typha latifolia*), järviruo'on (*Phragmites australis*) ja kortteiden (*Equisetum*) luonnehtimia luh-tia. Rantaluhtien ja -nevojen hyvää suojeluarvoa ilmentävät useat silmälläpidettävän punakämmekän (*Dactylorhiza incarnata* ssp. *incarnata*) kasvupaikat, runsaana esiintyvä varstasara (*Carex pseudocyperus*) sekä suovalkku (*Hammarbya paludosa*), nevaimarre (*Thelypteris palustris*), hentosuolake (*Triglochin palustris*), luhtaliuskasammal (*Riccardia chamaedryfolia*) ja lamparerahkasammal (*Sphagnum platyphyllum*). Vesirajan lähellä, ruoppaisella pinnalla viihtyvät myös raate (*Menyanthes trifoliata*), luh-takastikka (*Calamagrostis stricta*), rantakukka (*Lythrum salicaria*), rimpivesiherne (*Utricularia intermedia*), liereä- ja mutasara (*Carex diandra*, *C. limosa*), hapsiluikka (*Eleocharis acicularis*), vesikuusi (*Hippuris vulgaris*), pikkumatara (*Galium trifidum*) ja kurjenjalka (*Potentilla palustris*). Ojan varrella takamaas-tossa kasvaa harvinainen korpinurmikka (*Poa remota*).

Metsäluhtiin kuuluva paju-koivuluhta

ovat Etelä-Hämeessä harvinainen luontotyyppi, ja Hattelmalanjärven kasvillisuuskuvioista kyseinen puustoinen luhta on ainoa, jonka kasvistoon kuuluu uhanalaisia lahoppuepifyyttejä. Paikalla kasvavat vaarantunut korpipohtosammal (*Herzogiella turfacea*) ja silmälläpidettävä notkoritasammal (*Amblystegium radicale*).

Hattelmalanjärven etelärannan edustavan **lettonevan** (D9) lajistoon kuuluvat mm. piukkasara (*Carex elata*), luhtavilla (*Eriophorum latifolium*), villapääluikka (*Trichophorum alpinum*), pitkälehtikihokki (*Drosera longifolia*), kapealehtipaju (*Salix rosmarinifolia*) ja suomyrtti (*Myrica gale*). Kuivumisen uhkaama **lettokorpi** on kasvistollisesti erityisen arvokas. Kuviolla on uhanalaisen, vaarantuneeksi luokitellun etelänkehräsammaleen (*Moerckia hibernica*) esiintymä. Lisäksi siellä kasvavat silmälläpidettävät punakämmeikka ja käyrälehtirahkasammal (*Sphagnum contortum*) ja alueellisesti uhanalainen lettokilpisammal (*Cinclidium stygium*). Huomionarvoisista putkilokasveista lajistoon kuuluvat hirssisara (*Carex panicea*) ja keltasara (*C. flava*). Huomionarvoisista sammalista lettokorvessa kasvavat niukkoina lettolierosammal (*Scorpidium scorpioides*), lettosirppisammal (*Scorpidium cossoni*), hetekuirisammal (*Calliargon giganteum*), lettokuirisammal (*C. richardsonii*), pohjansirppisammal (*Warnstorfia tundrae*), kampsammal (*Helodium blandowii*) ja heterahkasammal (*Sphagnum warnstorfi*).

Alueelta löytyy myös letto- ja ruohokorpea, joiden edustavinta lajistoa ovat

mm. vaarantuneeksi luokitellut lepikko-laakasammal (*Plagiothecium latebricola*) ja etelänkehräsammal sekä lehtopalmikosammal (*Breidleria pratensis*), pohjansirppisammal, lettokuirisammal, heterahkasammal, kantoahohtosammal (*Herzogiella seligeri*), kampsammal, harajuuri (*Corallorhiza trifida*) ja keltasara.

Hattelmalanjärven länsipuoliset rantametsät ovat melko luonnontilaisia ja edustavia lehtoja, joiden lajistoon kuuluu kivikkoisissa osissa silmälläpidettävä turrisammal (*Oxystegus tenuirostris*) ja kosteassa purovarsilehdossa kevätlinnunsilmä (*Chrysosplenium alternifolium*) ja korpialvejuuri (*Dryopteris cristata*).

Hattelmalanjärven ympäristö aina Hattelmalanharjulle asti muodostaa merkittävän maisemakokonaisuuden, jolla on myös esihistoriallista arvoa. Sähkölinjan ja tiestön rakentaminen ovat pirstonneet maisemaa ja linnuston pesimärauha on häiriintynyt. Lintutornille vievän polun varressa on **luonnonmuistomerkkinä** rauhoitettu rauduskoivu (D11).

Kalmanmäki (D12) tunnetaan kahdena metsäsaarekkeena Luolajan kaupunginosan pelloilla. Kalmanmäen polttokalmito viittaa seudun asutuksen juontuvan rautakaudelta. Haka-alueina laidunnetuista kumpareista itäisemmän reunalla on säilynyt melko edustavaa pienruohoketoa. Vallitsevia lajeja ovat nurmirölli (*Agrostis capillaris*), ahomatara (*Galium boreale*), lampaannata (*Festuca ovina*) ja metsäapila (*Trifolium medium*). Runsaana kasvavat myös mm. ketokaunokki (*Centaurea scabiosa*) ja vaarantunut keltama-

tara (*Galium verum*). Läntisempi saareke on metsittymässä.

E) ALAJÄRVEN YMPÄRISTÖ

Alajärvi (E1; 604 ha; suurin syvyys itäpäässä 11 m ja länsipäässä 18 m) on Hämeenlinnan, Rengon ja Hattulan rajajärvi, jonka veden laatu on hyvä ja ravinnepitoisuudet ovat melko alhaisia. Rannat onkin tiiviisti loma-asutettu, ja järvi on myös tärkeä lähivirkistyskohde. Helpoimmin Alajärven maisemiin pääsee tutustumaan veneellä vaikkapa Tervaniemen virkistysalueelta käsin, missä on uima- ja vene-ranta, sauna, matonpesupaikka sekä niemen kiertävä ulkoilu- ja kuntopolku, jonka varrella on koirien uimaranta. Järven lounaispuolinen alue on lähes kokonaan metsää.

Alajärven valuma-alueen kokonaispinta-ala on noin 121 km² ja teoreettinen keskiviipymä 9 kk. Pääasiassa kuormitus tulee Alajokivarren peltoalueilta ja järven ranta-asutuksesta. Takajärven, josta Alajärvi saa alkunsa, veden laatu on hyvä. Lievästä rehevöitymisestä kertoo alusveden kerrostusaikainen happivajaus, mikä osoittaa myös, ettei järven sietokyky kestä lisäkuormitusta. Alajärven tilaa seurataan säännöllisesti velvoitetarkkailuna Hämeenlinnan kaupungin Alajärvestä tapahtuvan vedenoton vuoksi. Vettä käytetään Ahveniston tekopohjavesilaitoksen raakavetenä. Veden laatutietojen lisäksi

Kuva: Heli Jutila

Kevätlinnunherne (Lathyrus vernus) viihtyy kuivissa ja tuoreissa lehdöissä.

seurataan otettavan raakaveden määrää, vesistön vedenkorkeuksia ja Katiskosken virtaamaa.

Alajärvi täyttää virkistyskäytölle ja kalastonhoidolle asetetut vaatimukset hyvin. Siihen on istutettu kuhaa (*Stizostedion lucioperca*), järvitaimenta (*Salmo trutta f. lacustris*) ja täplärapuja (*Pacifastacus leniusculus*).

Pääosa Alajärven rannoista on kaltevia moreenirantoja ja noin kolmannes loivia turvepohjaisia rantoja. Loivarantaisten matalien poukamien yhtenäiset järviruokovyöhykkeet (*Phragmites australis*) vaihettuvat rantaviivan paikkeilla saranevaksi. Vesi- ja rantakasvillisuusselvityksen perusteella Alajärvellä on edus-

tavaa, vaihtelevaa, pääasiassa karua kasvistoa. Järven rannoilla on kymmenkunta Hämeessä uhanalaisen nuijasaran (*Carex buxbaumii*) kasvupaikkaa mm. **Jylhänsaaren rannoilla (E3a)**. Järvellä tavataan Kanta-Hämeessä uhanalaista suomenlummetta sekä harvinaista heinä- ja välkevidan risteymää (*Potamogeton gramineus x lucens*). Jyrkkiä ja avoimia rantoja luonnehtivat kapeat saraikot (pullo- ja jouhisara tavallisimmat, *Carex rostrata*, *C. lasiocarpa*) ja niukka ilmaversois-kasvillisuus. Lajistoon kuuluu myös luhtaruohoja kuten luhtakuusio (*Pedicularis palustris*) ja pikkumatara (*Galium trifidum*) sekä joitakin melko vaateliaita sammalia kuten keihässammalta (*Calliergonella cuspidata*), hetesirppisammalta (*Warnstorfia exannulata*) ja nauhasammalta (*Anéura pinguis*).

Kelluslehtisistä yleisimpiä ovat ulpukka (*Nuphar lutea*) ja siimapalpakko (*Sparganium gramineum*). Uposkasveista tavallisimpia ovat ahvenvita (*Potamogeton perfoliatus*), vesirutto (*Elodea canadensis*) ja ruskoärviä (*Myriophyllum alterniflorum*), joka yhdessä harvinaisempaan esiintyvään järvisätkimen (*Ranunculus peltatus*) kanssa indikoi puhdasta vettä. Lahtien loivemmilla rannoilla kasvillisuusvyöhykkeet ovat leveämpiä ja kasvilajisto monipuolisempi. Mukaan mahtuu myös rehevän veden indikaattoreita kuten irtokeijujia, joista mainittakoon pikkulimaska (*Lemna minor*) ja sorsansammal (*Ricciocarpos natans*). Hiekkapohjaisista lahdista voi löytää puhtaan veden pohjaruusu- ja kasveja kuten nuottaruohoa

(*Lobelia dortmanna*), tumma- ja vaalealahnaruohoa (*Isoetes lacustris*), rantaleinikkiä (*Ranunculus reptans*), äimäruohoa (*Subularia aquatica*) ja katkeravesirikkoa (*Elatine hydropiper*).

Lintualueista tärkein on rakentamaton osa Kärkänmaan pohjoisrantaan ja siihen liittyvä vesialue. Pesimälajistoon kuuluvat kuikka (*Gavia arctica*), kalatiira (*Sterna hirundo*), kalalokki (*Larus canus*) ja uhanalainen selkälokki (*L. fuscus*). **Karankärjen alue (E3b; seutukaavan SL-alue)** on käymisen arvoinen paikka; sieltä voi tarkkailla sekä Kärkänmaan matalikon että Renkovahanlahden lintuja. Virkistysalueiksi varatuissa **Kotasaareissa**

Kuva: Katri Jutila

Punatulku (*Pyrrhula pyrrhula*) on tavallinen lintuautojen vieras talvella, mutta kesäisin se viihtyy kuusimetsissä.

(E2) ja Jylhänsaaressa (E3a) on vanhoja metsiä.

Alajärveen pohjoisesta työntyvän **Hirvonniemen** (E5a-d) kasvillisuus on rehevää ja alueelta löytyy neljä luonnonsuojelulain luontotyyppin kriteerit täyttävää lehmusmetsää, joissa on yli 500 runkomaista metsälehmusta (*Tilia cordata*). Alueiden kenttäkerroksen kasvillisuus vaihtelee imikkä – lehto-orvokki- (*Pulmonaria obscura* – *Viola mirabilis*), sinivuokko – käenkaali- (*Hepatica nobilis* – *Oxalis acetosella*) ja käenkaali – orvanmarjatyyppin (*Oxalis acetosella* – *Maianthemum bifolium*) tuoreista lehtoista lehtomaisiin kankaisiin. Kasvistossa tava-

taan myös mustakonnanmarja (*Actaea spicata*), kevätlinnunherne (*Lathyrus vernus*), tesma (*Milium effusum*), kivikkoalvejuuri (*Dryopteris filix-mas*) ja suokeltto (*Crepis paludosa*). Hirvonniemessä voi hämärässä tavata lentelemässä liitoravan (*Pteromys volans*) ja viirupöllön (*Strix uralensis*).

Rehevyys jatkuu myös Alajärven **Soiinsaaressa** (E6ab), missä jaloista lehti-puista koostuva kaksiosainen metsikkö on suojeltu luonnonsuojelulain mukaisena luontotyyppinä. Noin 170 runkomaista metsälehmusta (*Tilia cordata*), osin tiheiden taimikoiden seassa, luonnehtii sinivuokko – käenkaalityypin (*Hepatica nobilis* – *Oxalis acetosella*) tuoretta lehtoa, jonka edustavimpaan lajistoon kuuluvat mm. imikkä (*Pulmonaria obscura*), lehto- ja kaiheorvokki (*Viola mirabilis*, *V. selkirkii*), lehtotähtimö (*Stellaria nemorum*), mustakonnanmarja (*Actaea spicata*), kevätlinnunherne (*Lathyrus vernus*), käenkukka (*Lychnis flos-cuculi*), mäkilehtoluste (*Brachypodium pinnatum*) sekä koiranheisi (*Viburnum opulus*), herukat (*Ribes alpinum*, *R. nigrum*, *R. spicatum*) ja lehtokuusama (*Lonicera xylosteum*). Saaressa on laavu (ladun varressa), rantautumispaikka, nuotiopaikka ja saaren ympäri kiertää polku.

Kylmänkukkia (*Anemone patens*) kasvaa myös Alajärven pohjoispuolella Sammonmäessä ja yksittäisenä tätä lajia on löytynyt myös Hirsimäestä ja Kolkanmäestä joinain vuosina.

Kuva: Hei Jutila

Valkolehdokki (*Platanthera bifolia*)

F) ETELÄOSA

Rengon, Hämeenlinnan ja Janakkalan rajamailla sijaitseva **Heinisu** (F2) ympäristöineen on valtakunnallisesti arvokas suon ja vanhojen metsien kokonaisuus sekä Natura-kohde. Suotyypit vaihtelevat lounaisosien kermikeitaista erilaisiksi nevoiksi, rämeiksi ja puustoisiksi korviksi. Monipuolisuutensa vuoksi alue on tärkeä opetus- ja maisemakohde, vaikka avosuot ovatkin enimmäkseen vaikeakulkuisia. Heinisuolle pääsee parhaiten Suvipielisen kautta. Suon kuivatusojat on äskettäin tukittu.

Pesimälinnustossa on useita harvinaistuneita lajeja kuten helmipöllö (*Aegolius funereus*), metso (*Tetrao urogallus*), kapustarinta (*Pluvialis apricaria*) ja harmaapäätikka (*Picus canus*). Kasvilajeista alueella tavataan mm. luhtakämmeikkä (*Dactylorhiza sphagnicola*), juolukkapaju (*Salix myrtilloides*), suovalkku (*Hammarbya paludosa*), valkopiirtoheinä (*Rhynchospora alba*) sekä uhanalainen korpipohtosammal (*Herzogiella turfacea*). Kohde on merkittävä myös hirvi- en (*Alces alces*) oleskelualueena.

Hämeenlinnan kaupungin alueen laajimmat kylmäkukkaesiintymät löytyvät **Matinsillansuon** (F3a) ja **Santasillansuon** (F3b) kankailta, jotka lukeutuvat Natura 2000 -ohjelmaan. Laji kasvaa myös 10-tien varressa Leveämässä.

Iso-Munakas (F5) kuuluu Hämeenlinnan alueen keskisuuriin järviin (72 ha; suurin syvyys 10 m) ja sen tila on mel-

Kuva: Heli Jutila

Talvista Katiskoskea.

ko hyvä. Järven karusta luonteesta huolimatta happitilanne on loppukesällä päällysvettä lukuunottamatta huono. Lähivälialue käsittää enimmäkseen ojitetun soiden pirstomaa metsämaata, mikä näkyy kohonneina väriarvoina ja lievänä humusleimana. Pääosan tulovirtaamasta muodostavat kuitenkin järven pohjoisosaan laskevat Alajärven reitin niukkara- vintaiset ja vähähumuksiset vedet. Iso ja Pikkumunakkaalla kasvaa suomenlumme (*Nymphaea tetragona*). Iso-Munakkaasta vedet laskevat Pikku-Munakkaan ja Katiskosken kautta Janakkalan puolelle Vivalanjärveen. Katiskoskella sijaitsee kalanviljelylaitos, jonka kuormitusta tarkkaillaan vuosittain. **Katiskoskella** (F1) on aikanaan ollut mylly ja nykyisin leiri-

Kuva: Hei Jutila

Hauhon, Tuuloksen, Janakkalan ja Hämeenlinnan rajakivi löytyy Vuoren päältä.

keskus. Talvisin Katiskosken kautta kulkee latu Tervaniemestä Rengon Suvipielliselle. Katiskoskella viihtyy koskikara (*Cinclus cinclus*) ja sieltä on löytynyt myös harvinaista sammallajistoa.

Iso-Munakkaan länsipuolella sijaitsevan, Hämeenlinnan toisen, Kakkolammen (2 ha; suurin syvyys 3 m) lähivaluma-alue on suota ja hieman peltoa. Vesi on selvästi ruskeaa ja rehevähköä. Happamuus on normaali ja puskurikyky hyvä. Kokonaisuutena veden laatu arvioidaan juuri ja juuri hyväksi.

G) POHJOISOSA

Kankaistenjärvi (G1) sijaitsee Hämeenlinnan ja Janakkalan rajalla metsäisellä seudulla. Kankaistenjärven pinta-ala on noin 272 hehtaaria ja suurin syvyys n. 10 m keskisyvyyden jäädessä n. 4 metriin. Järven vedet laskevat Matkolammin ja Katumajärven kautta Vanajaveteen. Kankaistenjärven vesi on kirkasta, väritöntä, happamuudeltaan lähellä neutraalia ja puskurivyytään hyvää. Vettä luon-

nehtii hyvä happipitoisuus ja ravinteiden niukkuus. Kaiken kaikkiaan Kankaistenjärven veden laatu on erinomainen ja selvästi Hämeenlinnan järvistä paras. Järven tilaa tulee vaalia jatkossa, ja hakkuut, ojitukset sekä loma-asutus tulee sopeuttamaan järven tilaan. Kankaistenjärvi tarjoaa hyvät mahdollisuudet kalastukseen. Järveen on istutettu mm. haukea (*Esox lucius*), rapuja (*Astacus astacus*), siikaa (*Coregonus lavaretus*) sekä järvitaimenta (*Salmo trutta m. lacustris*).

Kankaistenjärven eteläpuolella, lähellä Janakkalan rajaa, **Raisumäessä** on 60 runkomaisen metsälehmuksen (*Tilia cordata*) luonnehtima **jalopuumetsä** (G5), jossa kenttäkerroksessa on tuoretta lehtoa ja lehtomaista kangasta. Kohde on kärsinyt pahasti hakkuista eikä täytä luonnonsuojelulain luontotyyppien kriteerejä.

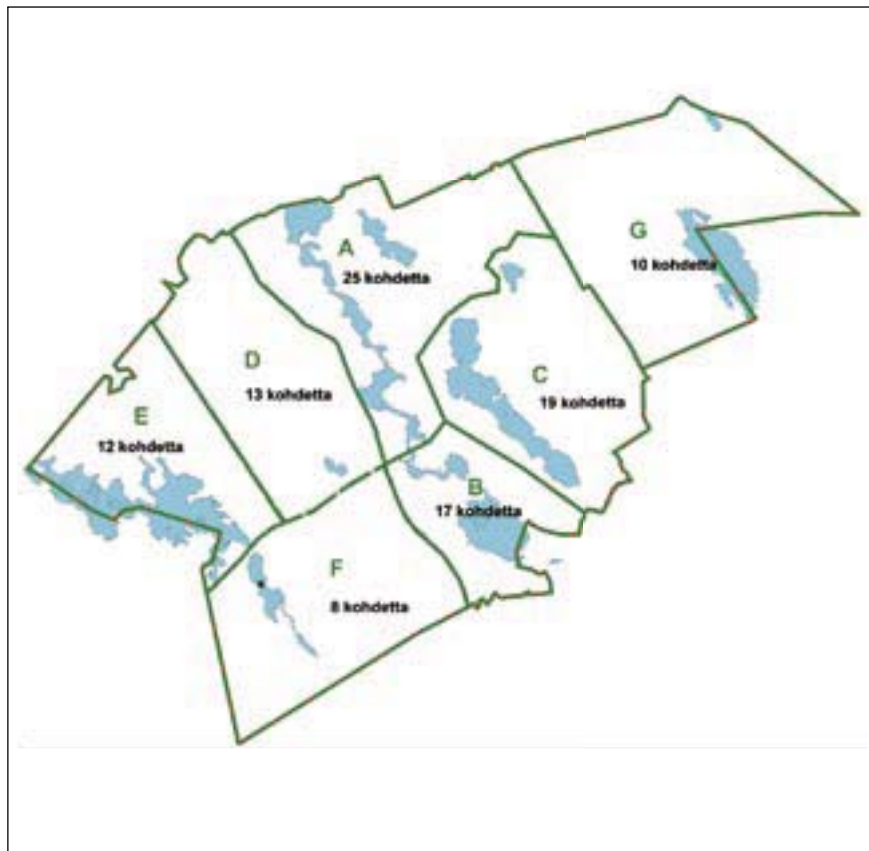
Puolustusvoimien maalla Hätilän harjoitusalueen itäpäässä olevalla **Vaholammien** luoteispuolella on 30 runkomaisen lehmuksen luonnehtima tuore keskivinteinen käenkaali – oravanmarjatyypin (*Oxalis acetosella* – *Maianthemum bifolium*) **lehtokuvio** (G6), joka katsotaan luonnonsuojelulain mukaiseksi luontotyyppiä. Sen lajistoon kuuluvat mm. kevätlinnunherne (*Lathyrus vernus*) ja ruusukesammal (*Rhodobryum roseum*).

Taka-Hätilässä harjualueella ja Vuohenkalliolla on säästynyt muutamia kylmänkukkien (*Anemone patens*) esiintymiä. Hämeenlinnan koillisnurkassa on Vuori, jonka laelta löytyy neljän kunnan rajapaalu ja joka on Hämeenlinnan korkein kohta (176,6 m mpy).

6 KARTAT

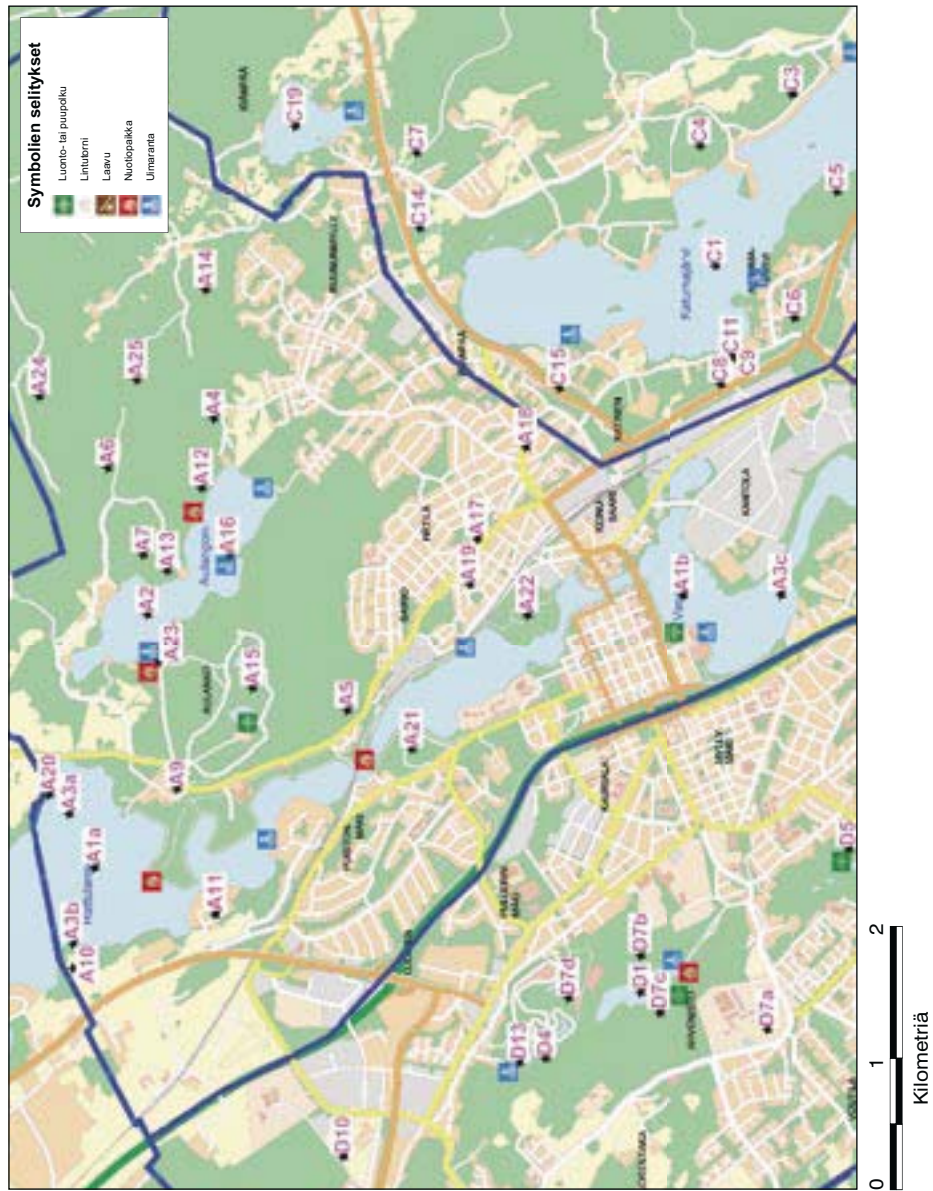
Hämeenlinnan kaupunki on jaettu seitsemään osa-alueeseen eli nk. luontoalueisiin (Kartta 1). Luontokohteet on merkitty kartoille (Kartat 2-8) käyttäen koodiyhdistelmää, johon selitys löytyy kappaleen 7 kohdetyyppiluettelosta. Pääosa kohteista on kuvattu kappaleessa 5, jossa edetään osa-alueittain. Kaikkiaan on merkitty 104 kohdetta.

Kartta 1. Hämeenlinnan luontoalueet ja kohteiden määrä

Kartta 2. Alueen A kohteet

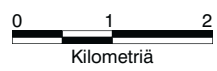
Pohjakartan copyright Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2004

Kartta 3. Alueen B kohteet

Pohjakartan copyright Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2004

Kartta 4. Alueen C kohteet

Pohjakartan copyright Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2004

Kartta 6. Alueen E kohteet

Pohjakartan copyright Hämeenlinnan kaupungin mittauslaitos 2004

0 0,5 1
Kilometriä

Kartta 7. Alueen F kohteet

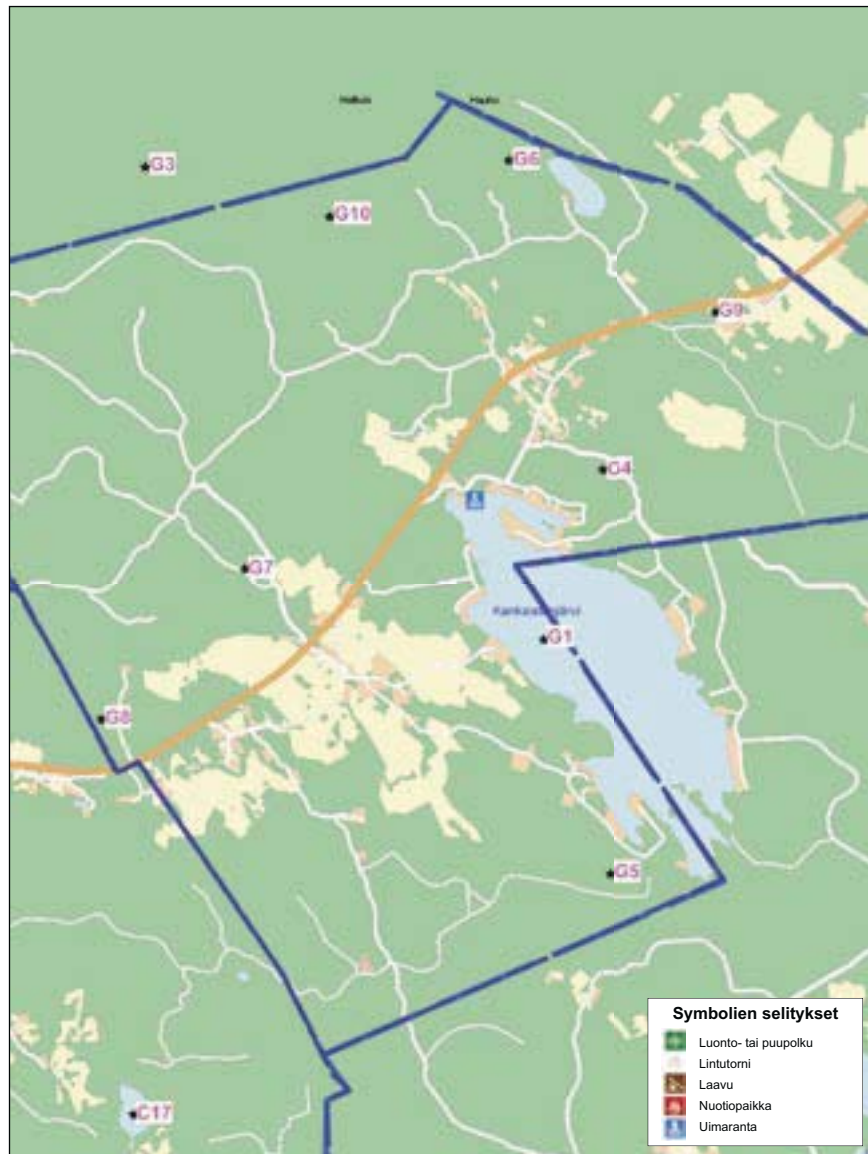

Pohjakartan copyright Hämeenlinnan kaupungin mittaustoimisto 2004

0 0,5 1
Kilometriä

Kartta 8. Alueen G kohteet

Pohjakartan copyright Hämeenlinnan kaupungin mittaustoimisto 2004

0 0,5 1
Kilometriä

7 KOHTEET TYYPEITTÄIN

Luettelon kohteilla on tunnetusti erityisiä luonto-, maisema- ja virkistysarvoja. Myös opetus ja tutkimus ovat tärkeällä sijalla. Etukirjain ja numero viittaavat karttaan ja kohde-esittelyyn.

Kohteen arvoluokka: P = paikallinen, M = maakunnallinen, V = valtakunnallinen. Lisäksi Natura 2000 -kohteet on osoitettu N:llä.

Kohteen saavutettavuus: + = helposti tienposkessa, ++ = kohtalainen, satoja metrejä pääteistä, +++ = hankala, yli kilometri pääteistä.

JÄRVET

Vanajaveden reitti	A1-B1	(M/+)	uimaranta
Alajärvi	E1	(M/+)	uimaranta
Katumajärvi	C1	(M/+)	uimarantoja
Aulangonjärvi	A2	(V/+)	uimarantoja, näkötorni
Kankaistenjärvi	G1	(P/+)	uimapaikka
Ahvenistonjärvi	D1	(P/+)	uimaranta
Iso-Munakas	F	(P/+)	
Pikku-Munakas	F	(P/+)	

LINTUVEDET

Hattelmalanjärvi	D2	(VN/+)	lintutorni
Vanajaveden lintupaikat	A3, B2	(M/+-+++)	
Hattulanselkä	A3a	(M/+)	
Kirstulan kärki	A3b	(P/++)	
Virvelin tekosaari	A3c	(P/++)	
Paikkalanlahti	B2c	(P/+)	
Miemalanselän ranta	B2a	(P/++)	
Miemalansaari	B2b	(P/+++)	
Katiskoski	F1	(P/+++)	
Katumajärven pohjoispää	C1	(P/+)	

RANTOJENSUOJELU

Kotasaari	E2	(P/+++)	
Jylhänsaari – Karankärki	E3-E4	(P/+++)	

PIENVEDET

Aulangonjärven itäpuoliset purot	A7	(P/+++)	ML arvokas elinympäristö luonnonsuojelualueella
Miemalanharjun kausikuivan puron varsi	B17	(P/++)	
Kappolan puro	C3	(P/+)	
Kidun jokivarsi	C13	(P/+)	
Kahtoilampi	D13	(P/+)	
Nautalammi	C17	(P/+++)	
Velkoja	B18	(P/+)	
Raimalammi	B19	(P/++)	

SUOT

Raimansuo	B11	(VN/++)	
Heinisuo	F2	(VN/+++)	
Kukkolansuo	B3	(P/++)	
Hattelmanjärven rantasuot	D9	(M/+)	
Ahveniston suppasuot	D7c	(PN/+)	

VANHAT METSÄT

Ahvenistonlampi	G6	(VN/+++)	
Hättilän metsät	G69	(V/+++)	
Jylhänsaari-Karankärki	E3-E4	(P/+++)	
Kotasaari	E2	(P/+++)	
Ahveniston aarnialue	D7c	(MN/+)	

LUONTOTYYPI

Lehdot

Aulangontorpan pähkinälehto (7,2 ha)	A4	(VN/++)	rajattu, LsL mukainen Natura-alue
Hattelmanharjun pähkinälehto (7,5 ha)	D3	(VN/+)	ls-alue
Miemalan-Palvaanlinnan pähkinäpensaslehto (11,4 ha)	B4	(P/+)	rajattu, LsL mukainen
Velkojan pähkinälehto (3,8 ha)	B5	(P/+)	rajattu, LsL mukainen
Kirkonkulman pähkinälehto (0,6 ha)	B7	(P/+)	rajattu, LsL mukainen
Hirvon metsälehmusesiintymä 1 (0,6 ha)	E5a	(P/++)	rajattu, LsL mukainen
Hirvon metsälehmusesiintymä 2	E5b	(P/++)	rajattu, LsL mukainen
Hirvon metsälehmusesiintymä 3 (3,1 ha)	E5c	(P/++)	rajattu, LsL mukainen
Hirvon metsälehmusesiintymä 4 (2,8 ha)	E5d	(P/++)	rajattu, LsL mukainen
Soininsaaren metsälehmusesiintymät (2,6 ha)	E6ab	(P/+++)	rajattu, LsL mukainen
Raisumäen metsälehmusto	G5	(P/+)	LsL mukainen
Vaholammin lehmusto (0,6 ha)	G6	(P/+++)	LsL mukainen

MUUT LEHDOT

Kilometrimäen lehto	A5	(P/+)	
Linjanmäen lehdot	A6	(P/++)	
Metsä-Heikkilän lehto	A7	(M/++)	
Soukan-Luhtialan lehdot	A8	(P/++)	
Hattelmalan harjulehto	D3	(VN/+)	
Kirstulan rantalehto	A10	(P/+)	
Vanajan vanhan pappilan lehto	B6	(P/+)	
Katuman lavan rantalehto	C2	(P/+)	
Kappolan rantalehto	C3	(P/+)	
Petäjänharjunojan lehto	C18	(M/+)	
Norjanmäki	B8	(P/+)	luonnonsuojelualueella
Perttulan koulun lehdot	B16	(P/+)	
Hatunniemen lehto ja tammimetsä	A11	(-/+)	nykyisin pääosin rakennettu

HARJUT

Miimalanharju - Palvaanlinna	B10a	(VN/+)	osin ls-alueella
Hattelmalanharju	D3	(VN/+)	osin ls-alueella
Luolajanharju	D5	(VN/+)	
Ahvenistonharju - Vuorenharju	D4	(VN/+)	osin ls-alueella
Hakovuori	B9	(V/+)	
Raimansuonharju	B10b	(V/++)	
Norjanmäki	B8	(M/+)	luonnonsuojelualueella

MOREENIT

Niemelänmäki	E7	(M/+)	
Sammonmäki	E8	(M/+)	

KALLIOT

Kärmeskallio = Käärme­kallio	A12	(V/++)	
Levonkallio	A13	(V/++)	
Kappolanvuori	C4	(M/+)	
Kuusisenkallio	A14	(P/++)	
Mantereenvuori	C5	(P/+)	
Lammaskallio	C6	(P/+)	
Kiimakallio	C16	(P/++)	
Velssinmäki	G8	(P/+)	
Majalahden kallio	E9	(P/+)	
Hangaskallio	G4	(P/+)	
Metsämäki	G10	(P/+)	
Honkaharju	A24	(P/+)	
Leipäsuo	A25	(P/+)	

KYLMÄNKUKAN KASVUPAIKAT

Matinsillansuo – Santasillansuo	F3-F4	(VN/+++)
Ahvenisto	D7ab	(VN/+)
Ruununmylly	C7	(V/+)
Taka-Hättilä	G7	(P/+)
Sammonmäki	E8	(P/+)
Leveämäki	F8	(P/+)
Kolkanmäki. Mustasuo		

LUONNONSUOJELUALUEET

			Pinta-ala	Perustamisv.
Aulangon luonnonsuojelualue	A15	(VN/+)	150,9 ha	1930
Aulangon luonnonsuojelualue, Lusikkaniemi	A16ab	(VN/+)	2,4 ha	1930
Norjanmäki	B8	(V/+)	6,6 ha	1996
Miimalanharjun luonnonsuojelualue	B10ab	(VN/+)	25,5 ha	1992
Raimansuon luonnonsuojelualue	B11	(VN/++)	30,0 ha	1992
Kukkolansuon luonnonsuojelualue	B3	(P/++)	5,2 ha	1995
Katisten tilan jykevä lehtikuusikko	C8	(P/+)	0,3 ha	1987
Helgelidin tilan vanhapuustoinen piha-alue	C9	(P/+)	0,4 ha	1987
Ahveniston luonnonsuojelualue	D7	(VN/+)	85,2 ha	1964, 2002
Hattelmalanharjun luonnonsuojelualue	D8	(VN/+)	24,5 ha	1997
Hattelmalanjärven ranta-alue, Laidun	D9	(VN/+)	5,3 ha	1995

NATURA 2000 ALUEET

		Pinta-ala
Ahvenistonharju – Vuorenharju	D4, D7	(VN/+) 130 ha
Aulangon alue	A2, A4-A9, A12-A17	(VN/+) 353 ha
Hattelmalanharju	D3, D8	(VN/+) 39, ha
Hattelmalanjärvi	D2, D9	(VN/+) 62 ha
Heinisuo	F2	(VN/++++) 320 ha
Karittainmäki – Ahvenistonlampi	G2, G3	(VN/++++) 134 ha
Matinsillan kylmäkukkaesiintymä	F3, F4	(VN/++++) 14 ha
Raimansuo – Miimalanharju	B10ab, B11	(VN/++) 131 ha

LUONNONMUISTOMERKIT

		Aika
Tiirikkalan ja Juppalan koivukujat	B14ab	(P/+) 2000-
Kaksi vanhaa mäntyä, Pappila	B13	(P/+) 1957
		-3 mäntyä-
		> 1992- 2 kpl
Keisarinmänty, Pikku-Parola, Kiltti	D10	(P/+) 1959-
Kivi ja sillä kasvava mänty, Idänpää,		
Metsä-Heikkilä	G9	(P/+) 1964-

Katajarivi, Kitu, Kannisto	C10	(P/+)	1982-
Kuusi pihtaa, Mäskälä, Leimula	C11	(P/+)	1985 7 kuusta - >15.11.2001 6
Rauduskoivu, Hattelmala, Laidun	D11	(P/+)	1991-
Vanha kuusi, Tuomelan koulu	A18	(P/+)	1992-
Mänty, Loimalahti	E10	(P/+)	1992-
Tammi, Hätilä, Tammio	A19	(P/+)	1993-
Suuri tammi, Hätilä, Pekantie	A20	(P/+)	1994-
Kuusi, Miemala, Pullola			1972-1992
Mänty, Mäskälä, Katinen			1953-2002

PERINNEMAISEMAT

Metsänkylän laitumet	A21	(P/+)	
Kalmanmäki	D12	(P/+)	
Tiirikkalan rantaniitty	B15	(P/++)	
Kidun kedot	C12	(P/++)	

MAISEMA- JA VIRKISTYSKOHTEET

Aulankokeskus	A9	(P/++)	näyttely, oppaat, Ilves-luontokoulu
Aulangon ulkoilumaja	A24	(P/+)	uimaranta, sauna, ladut, polut
Aulangon luonnonsuojelualue	A15	(VN/+)	puupolku, polut, lammet, kioskit, näkötorni jne.
Lusikkaniemi, Aulanko	A16	(P/+)	uimaranta
Vanajaveden reitti	A1-B1	(M/+)	kävelyreitti
Kaupunginpuisto	A21	(M/+)	polut, huvimajat
Varikonniemi ja radanvarsi	A22	(M/+)	kävelyreitti, opastaulu
Ahveniston ulkoilualue ja -maja	D1	(VN/+)	uimaranta, sauna, polut, ladut, kioski
Tervaniemen ulkoilualue	E12	(P/++)	uimaranta, sauna, polku, veneranta, koiranuimaranta
Väljoki	F5	(M/+++)	
Katiskoski	F1	(M/++)	leirikeskus
Perttulan erityisammattikoulu	B16	(M/+)	
Vanajan vanha pappila	B13	(P/+)	
Kidun maisemat ja jokivarsi	C13	(P/++)	
Kahtoilampi	D13	(P/+)	uimaranta

8 LÄHTEET

Airola J 1992: *Hämeenlinnan tervalepät.* Sorbifolia 23(1): 19-24.

Astor J 1998: *Hämeenlinnan Vanajaveden vesi-, lokki- ja rantalinnusto 1998.* - Ympäristöosaston julkaisuja 3. Kanta-Hämeen lintutieteellinen yhdistys ry. ja Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto. 22 s. + liite. *Harjumme huominen.* Harjuaaluen metsäluonnon hoito- ja käyttösuunnitelma 1996-2005.

Husa J, Nurmi J, Yrjölä M, Liimatainen J, Kontula T, Asp M & Raunio A. 1996: *Hämeen läänin luonnon- ja maisemansuojelun kannalta arvokkaita kalliialueet.* Osa II. Suomen ympäristökeskus, luonto- ja maankäyttöyksikkö.

Hämeen ammattikorkeakoulu, Hämeen liitto & Hämeen ympäristökeskus 2003: *Hämeen maakunnallinen maisemaselvitys.* Hämeen liiton julk. II:190.

Hämeen liitto 2003: *Kanta-Hämeen maakuntakaava 2004,* luonnos 28.4.2003: Maakuntakaavakartta ja maakuntakaavaselostus, osat A ja B.

Hämeen liitto & Rakennustieto Oy 2003: *Rakennettu Häme.*

Hämeen ympäristökeskus: *Hämeenlinnan luonnonsuojelun kuntakansio.*

Hämeen ympäristökeskus: *Suojellun luontotyyppien rajojen määrittäminen.* Päätökset: 19.02.2003 Hirvo 1 lehmusalue; 27.02.2004 Hirvo 3 lehmusalue; 10.03.2003 Hirvo 4 lehmusalue; 01.03.2001 Soininsaari metsälehmusalue; 02.08.2002 Miemala - Palvaanlinna pähkinäpensaslehto;

Hämeen ympäristökeskus: *Luonnonsuojelulain luontotyyppien kartoitukset 1998, 1999, 2001.* Luonnonsuojelulain luontotyyppien kriteerit täyttävät: Hirvo (Liedenpohja-Ruuhijärvi ja Lukana), Soininsaari (Lukana), Miemala, Palvaanlinna (Liedenpohja-Ruuhijärvi ja Lukana), Velkoja (Lukana), Aulangontorppa (Lukana), Hattelmalanharju (Lukana), Vaholampi (Airola), Raisumäki (Lukana).

Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto 2004: *Luonnonmuistomerkkirekisteri.*

Häyhä T 2003: *Uhanalaiset kasvit Kanta-Hämeessä.* Alueelliset ympäristöjulkaisut 306. 129 s.

Häyhä, T 2003: *Hattelmalanjärven (Hämeenlinna) kasvillisuus, kasvisto ja luontotyytit.* Käsikirjoitus. 11 s. + kartat.

Häyhä T, Haavisto T & Orpana T 1996: *Kalataloudellisesti ja luonnonsuojellisesti arvokkaat pienvedet Etelä- Hämeessä.* Uudelleen ympäristökeskus, monisteita nro 12.

Jutila H 1996: *Hämeenlinnan ympäristön tila vuonna 1997.* Käsikirjoitus.

Jutila H 2002: Vanajaveden laakson luonto. Käsikirjoitus

Jutila H (toim.) 2002: *Hämeenlinnan seudun (Hämeenlinna, Hattula, Hauho, Kalvola ja Renko) uhanalaisten kasvien tietokannat.* Tietokantasarja. Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto.

Jutila H & Gylén E-R 1997: *Pertulan erityisammattikoulun (Hämeenlinna) kasvillisuuskartoitukset ja hoito-ohjeet luonnon monimuotoisuuden huomioimiseksi.* - Ympäristöosaston monisteita 1. Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto. 15 s. + 3 liitettä.

Jutila H, Hillebrandt K, Järveläinen E & Leimu H 2003: *Katumajärveä kunnostamaan.* - Ympäristöosaston julkaisuja 24. Esite. JÄRKI-hanke ja Katumajärven suojeluyhdistys. 40 s.

Jutila H & Peltonen A 2001: *Ruunumyllyojan valuma-alueen veden laatu ja kuormitus.* - Ympäristöosaston julkaisuja 16. Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto. 29 s. ja 6 liitettä.

Jutila H, Ranta P, Seppälä O & Tapola S 2000: *Katumajärven itäpuolen kasvillisuuskartoitukset vuosina 1998-1999.* - Ympäristöosaston julkaisuja 10. Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto. 84 s. ja 6 liitettä.

Jutila H & Rivas Sánchez M 2001: *The Quality of Water in the Lake Aulangonjärvi.* - Copies of Environmental Department. 40. [Ympäristöosaston monisteita 40.] Municipal Joint Union for Public Health in the Hämeenlinna Region, Environmental Department. 21 p. + 2 appendices.

Järvinen J 1995: *Aulangon ympäristön osayleiskaavan kasvillisuus selvitys 12.6.-15.9.1995.* Hämeenlinnan kaupungin ympäristötoimisto. 15 s. + 2 liitettä.

Kanta-Hämeen seutukaavaliitto 1989: *Kanta-Hämeen sora- ja hiekkavarojen käyttöselvitys*. Seudullinen maisemaselvitys. Hämeenlinnan seutu. Julkaisu II:164. 126 s. Hämeenlinna.

Kiijärvi Susanna (toim.). 2005: *Katsaus Hämeenlinnan ympäristön tilaan*. - Ympäristöosaston julkaisuja 34. Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto.

Lahti M 2005: Hämeenlinnan sienitietoutta. Kirjallinen tiedonanto.

Lampinen R 1989: *Hämeenlinnan Hattelmalan- ja Ahvenistonharjun kasvillisuus ja kasvisto*. Hämeenlinnan kaupunki. 62 s. liitteet.

Lampinen R 1989: *Hämeenlinnan luonnon yleispiirteitä*. Teoksessa Pakkanen A & Lehmusvaara I (toim.): Hämeenlinna - meidän kaupunkimme. ss. 160-179.

Meriluoto E 1996: *Alajärven rantaosayleiskaavan kasvillisuus- ja linnustoseelvitys 26.7.-6.9.1996*. Hämeenlinnan kaupungin ympäristötoimisto.

Metsälä T-R 1989: *Katumajärven virkistyskäyttöselvitys 1989*. Hämeenlinnan kaupungin ympäristötoimisto. 71 s.

Metsäntutkimuslaitos, tutkimusmetsäpalvelut 1998: *Aulangon luonnonsuojelualue. Hoidon ja käytön runkosuunnitelma*. Suunnittelyryhmä, luonnos. 38 s. + 7 liitettä ja 6 karttaa.

Mikkola M, Jutila H, Putkonen L & Seppälä L 2001: *Vanajaveden laakson maisema, esihistoria, rakennettu kulttuuriympäristö ja luonto*. - Alueelliset ympäristöjulkaisut 245: 1- 172. Hämeen ympäristökeskus, Hämeenlinna.

Männynoksa S 1997: *Hattelmalanharjun kasvillisuus selvitys 1997*. - Ympäristöosaston monisteita 6. Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto, Hämeenlinnan kaupungin luonnonhoitotoimisto. 15 s. + liitteet.

Männynoksa S 1997: *Hattelmalanjärven kasvillisuus selvitys 1997*. - Ympäristöosaston monisteita 7. Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto, Hämeenlinnan kaupungin luonnonhoitotoimisto. 11 s. + liitteet.

Männynoksa S 1997: *Hattelmalan sairaalan rannan kasvillisuus selvitys 1997*. - Ympäristöosaston monisteita 8. Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto, Hämeenlinnan kaupungin luonnonhoitotoimisto. 10 s. + liitteet.

Männynoksa S 1997: *Kutalanjoen kasvillisuus selvitys 1997*. - Ympäristöosaston monisteita 9. Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto, Hämeenlinnan kaupungin luonnonhoitotoimisto. 11 s. + liitteet.

Näkkilä J 1993: *Aulangon Heikkilän rantakaavan luontoselvitys*. Hämeenlinnan kaupungin ympäristötoimisto. 12 s. + liitteet.

Näkkilä J 1993: *Luhtialan luontoselvitys*. Hämeenlinnan kaupungin ympäristötoimisto. 13 s. + liitteet.

Paasivaara S, Salmi M & Liedenpohja-Ruuhijärvi M 2003: *Kanta-Hämeen perinnemaisemien seurantatutkimus 2002*. Hämeenlinna. Hämeen ympäristökeskuksen moniste 65. 28 s. + 2 liitettä.

Tapola S & Jutila H 1998: *Varikonniemen kasvillisuus kartoitus 1998*. Ympäristöosaston julkaisuja 4. Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto ja Hämeenlinnan kaupungin luonnonhoitotoimisto. 40 s. + 3 liitettä. Hämeenlinna.

Uusimäki A & Saarinen M 2000: *Ahveniston – Hattelmalan harjualueen perhoset vuonna 1999* - Ympäristöosaston julkaisuja 9. Hämeenlinnan seudun kansanterveystyön kuntayhtymän ympäristöosasto ja Hämeenlinnan kaupungin luonnonhoitotoimisto. 19 s. + 5 liitettä. Hämeenlinna.

Rassi P, Alanen A, Kanerva T & Mannerkoski I (toim.) 2001: *Suomen lajien uhanalaisuus 2000*. Ympäristöministeriö & Suomen Ympäristökeskus, Helsinki.

Talvia O (toim.) 2000: *Kanta-Hämeen perinnemaisemat*. Hämeen ympäristökeskus. Alueelliset ympäristöjulkaisut 157.

Yrjölä R 2004: *Hattelmalanjärven pesimälinnusto 2003*. Käsikirjoitus. 4 s. + liitteet.

Yrjölä R & Häyhä T 2005: *Hattelmalanjärven hoito- ja käyttösuunnitelma*. Luonnos. 39 s. + liitteet.

Luonnonhoitosuunnitelmat

Hämeenlinnan kaupunki viheralueohjelma, –2010, Aulangon luonnonhoitosuunnitelma, –2010

Luonnonsuojelualueiden hoito- ja käyttösuunnitelmat

Ahvenisto, Hattelmalanharju, Hattelmalan lintutornin lähimetsä, Norjanmäki, Kukkolansuo

Kansallinen kaupunkipuisto

SUMMARY

Hämeenlinna is located in the Valley of Vanajavesi Waterway, in South Finland. The area surrounding the Castle of Häme is lush and diverse cultural landscape. The bedrock of Hämeenlinna is in the south microcline granite, in the middle and north granodiorite. In the eastern and western parts there are areas of basic volcanic rocks. The topography of Hämeenlinna is variable, the highest point is in the easternmost tip (Vuori) 176.6 m above sea level. SE-NW eskers with sand and gravel run through the municipality in the middle and northern parts. Eastern and western uplands are composed of large till areas. Two till areas have been designed as provincially valuable. The cultivated land is mainly sand and fine sand. Two cliff areas, Kärmeskallio and Levonkallio, are nationally and one cliff area provincially valuable.

Eskers are typical nature in Hämeenlinna and there are seven valuable eskers, of which most are nationally valuable and four belong even to Natura 2000 program: Miemalanharju, Hattelmalanharju, Luolajanharju and Ahvenistonharju - Vuorenharju. The fauna and flora of eskers is quite diverse.

Hämeenlinna clearly belongs to the herb-rich deciduous forest region of Häme. The fairly high nutrient content of the soil is reflected in several herb-rich deciduous forests and nature types protected by law (11 sites). The characteri-

Photo: Karri Jutila

Warty-cabbage (*Bunias orientalis*) grows on road sides in Hämeenlinna.

zing tree species is small-leaved lime (*Tilia cordata*) in five of these sites and hazel (*Corylus avellana*) in six of them. In addition, there are twelve other herb-rich deciduous forest sites in Hämeenlinna.

There is one old-growth forest area in Hämeenlinna in the Natura 2000 area of Karittainmäki – Ahvenistonlammi. Among valuable *peatlands* are Bogs Raimansuo and Heinisuo, which belong to Natura 2000 program. Kukkolansuo is a locally important bog, which has been protected as a nature reserve.

There are 22 lakes and ponds in Hämeenlinna. Most of the waters run to the Lake Vanajavesi and all finally along River Kokemäenjoki to the Bothnian Bay

and the Baltic Sea. The quality of the water is excellent in Lake Kankaistenjärvi, good in Lakes Alajärvi and Ahvenistonjärvi and satisfactory in Lake Katumajärvi and most other lakes. The best waterfowl habitats are Lake Hattelmalanjärvi and some bays of Lake Vanajavesi. The deepest bottom in Lake Ahvenistonjärvi lays at 40 m. Lake Alajärvi is important not only for recreational reasons, but because the City takes water from it to make artificial ground water.

In Finland traditional agricultural biotopes and particularly semi-natural **grasslands** have become rare. In Hämeenlinna there are 4 traditional agricultural biotopes, all of them locally valuable.

Most of the forests are economically used, but there are even 11 nature reserves in the city of Hämeenlinna. They cover less than 2 % of the area of the town. The area of Natura 2000 sites is about 4,7 %. For example eskers Hattelmalanharju and Ahvenistonharju – Vuorenharju belong to Natura 2000 program. Most of the forests owned by the City are being managed sustainably as recreational forests. There are three privately owned **nature reserves**: all of them forests. Eight nature reserves are protected on the land owned by public entities. They are eskers, bogs and forests. The most famous nature reserves are Aulanko and Ahvenisto.

Aulanko is a part of national scenery. Colonel Hugo Standertskjöld started a building project year 1883 (-1910), which is a part of national history and which resulted to a most significant landscape

park in Finland. Several conifer and deciduous tree species as well bushes and flowers were planted. Two artificial ponds, Swan Pond and Forest Pond, a sightseeing tower made of granite, bear cave, fortress, pavilions and 14 km of road were built. Nature Reserve of Aulanko is mainly governed by the Finnish Forest Service. There is also a part which belongs to the City of Hämeenlinna. The services of the area are fairly diverse: a circle road, signposts, kiosks, dendrological trail, outdoor routes and the Aulanko Information Centre, where is also located a nature school. There are 140 arborescent species and 240 other vascular plant species.

Aulanko Natura 2000 area covers not only the nature reserve, but a large area reaching far behind to the east of the Lake Aulangonjärvi. There are several herb-rich deciduous forest areas, of which **Aulangontorppa – Pajanteenmäki** is designed as a nature type characterized by hazels (*Corylus avellana*). Other herb-rich deciduous forests are **Metsä-Heikkilä** (A7), **Kilometrimäki** (A5), **Linjanmäki** (A6) and **Soukka-Luhtiala** (A8). Here you can find also the most valuable cliff areas in Hämeenlinna, **Kärmeskalio** (A12) – **Levonkallio** (A13). There is a hiking trail around Lake Aulangonjärvi.

Vanajavesi Waterways passes through the City of Hämeenlinna and thus is an important aspect in the scenery. The fish fauna of Vanajavesi includes blue bream (*Abramis ballerus*), pike (*Esox lucius*), perch (*Perca fluviatilis*), bream (*Abramis brama*), roach (*Ru-*

Photo: Hei Juntia

Pasqueflower (*Anemone patens*) is an endangered plant species, which is restricted to the Häme region in Finland.

tilus rutilus), pike perch (*Stizostedion lucioperca*), eel (*Anguilla anguilla*), burbot (*Lota lota*) and smelt (*Osmerus eperlanus*). Among the specialities are endangered asp (*Aspius aspius*) and wels (*Silurus glanis*), which is being tried to bring back to the waterway.

Bay **Metsänkylänlahti** (A3a) is a birding site on the border of Hämeenlinna and Hattula. Among the nesting species are threatened corncrake (*Crex crex*) and lesser spotted woodpecker (*Dendrocopos minor*), rare inland nester redshank (*Tringa totanus*), Eurasian wryneck (*Jynx torquilla*), garganey (*Anas querquedula*), sooveller (*Anas clypeata*), thrush nightingale (*Luscinia luscinia*), Blyth's reed warbler (*Acrocephalus dumetorum*) and reed warbler (*Acrocephalus scirpaceus*). Metsänkylänlahti is also a suitable site for resting during migration and for gathering during a moulting period.

Esker ridge Ahvenistonharju –

Vuorenharju (D4) is a part of Natura 2000 program and its values lie in geology, flora, fauna, landscapes and values for recreational use. Part of the area has been protected as a nature reserve (85,2 ha; 11 ha water; D1,D7). There are outdoor trails, nature trail, a beach and buildings and a swimming pool, which have been built for the penthalon in the Olympic Games in Finland 1952. The rarest plant species in the Ahvenistonharju are endangered and specially protected pasqueflower (*Anemone patens*) and endangered leafless hawk's-beard (*Crepis praemorsa*). Typical esker species are eg. alpine milk-vetch (*Astragalus alpinus*), yellow oxytropis (*Oxytropis campestris*), kidney vetch (*Anthyllis vulneraria*), *Carex pediformis*, rare spring-sedge and prickly sedge (*C. ericetorum*, *C. muricata*), teesdale violet (*Viola rupestris*), mountain everlasting (*Antennaria dioica*), spotted cat's-ear (*Hypochaeris maculata*) and pipsissewa (*Chimaphila umbellata*).

In the part where there is fairly old forest several nearly threatened polyporous fungus species has been found: *Anomoporia bombycina*, *Asterostroma laxum*, *Ceriporia purpurea*, *Onnia tomentosa*, *Phellinus ferrugineofuscus*, *Phlebia diffissa*, *Phlebia serialis*, *Postia placenta*, *Postia septentrionalis* and *Sistotrema alboluteum*. The eskers of Ahvenistonharju and Hattelmalanharju are important also for butterflies. Particularly the sunny slopes are habitats of many rare species. Among the rarest butterfly species in Ahvenistonharju are vulnerable

Lygephila viciae, nearly threatened *Zyg-aena filipendulae* and *Palaeochrysopha-nus hippothoe*.

The herb-rich deciduous forest on the esker of **Hattelmalanharju** (D3) is very representative and it has been designed as a protected nature type characterized by hazel. It is a part of Natura 2000 network and there is a nature reserve. Typical and representative species are fly honeysuckle (*Lonicera xylosteum*), mountain currant (*Ribes alpinum*), tor-grass (*Brachypodium pinnatum*), bearded couch (*Elymus caninus*), baneberry (*Actaea spicata*), liverleaf (*Hepatica nobilis*), spring pea (*Lathyrus vernus*), three-nerved sandwort (*Moehringia trinervia*) and wonder

violet (*Viola mirabilis*). In the flora there are also wild basil (*Satureja vulgaris*), broad-leaved helleborine (*Epipactis helleborine*) and frog orchid (*Coeloglossum viride*).

Lake Hattelmalanjärvi (D2) belongs to national water fowl protection program, to Natura 2000 and it is a nature reserve. It is a small, eutrophic and overgrowing lake, where the water level has been lowered. During the recent years the numbers of bird species and individuals have decreased. During the migration period the lake still has almost the earlier significance. You can observe the birds from the bird tower. About 80 bird species have been detected nesting on the

Photo: Heili Jutila

Lake Hattelmalanjärvi is a water fowl habitat, which belongs to Natura 2000.

Photo: Heii Jutila

A longhorn beetle (*Pachyta quadrimaculata*) on the flower of fireweed (*Epilobium angustifolium*).

Photo: Heii Jutila

Kidney vetch (*Anthyllis vulneraria*) is growing in the roadsides and in esker area in Hämeenlinna.

lake, among them crane (*Grus grus*), whooper swan (*Cygnus cygnus*), Eurasian curlew (*Numenius arquata*), shoveler (*Anas clypeata*), snipe (*Gallinago gallinago*), spotted crake (*Porzana porzana*), tree sparrow (*Passer montanus*), black-capped warbler (*Sylvia atricapilla*), Blyth's reed warbler (*Acrocephalus dumetorum*) and wood warbler (*Phylloscopus sibilatrix*).

The **fauna and flora** is fairly diverse in Hämeenlinna. Mammals like moose (*Alces alces*), mountain hare (*Lepus timidus*), squirrel (*Sciurus vulgaris*) and muskrat (*Ondatra zibethicus*) are common. Endangered natterer's bat (*Myotis nattereri*) has been detected once in Ruununmylly area and this species is designed as specially protected species in the Finnish Nature Conservation Act. Wolf (*Canis lupus*) and flying squirrel (*Pteromys volans*) are vulnerable mammals. Bear (*Ursus arctos*), lynx (*Lynx lynx*) and otter (*Lutra lutra*) are nearly threatened.

Five vulnerable bird species are nesting in Hämeenlinna: lesser spotted woodpecker, lesser black-backed gull (*Larus fuscus*), black-headed gull (*Larus ridibundus*), chiffchaff (*Phylloscopus collybita*) and Eurasian wryneck. There are 17 threatened bird species nightjar (*Caprimulgus europaeus*), dipper (*Cinclus cinclus*), corn-crake, marsh harrier (*Circus aeruginosus*), cuckoo (*Cuculus canorus*), Eurasian kestrel (*Falco tinnunculus*), red-breasted flycatcher (*Ficedula parva*), red-backed shrike (*Lanius collurio*), northern wheatear (*Oenanthe oenanthe*), house

sparrow (*Passer domesticus*), western honey buzzard (*Pernis apivorus*), three-toed woodpecker (*Picoides tridactylus*), grey-headed woodpecker (*Picus canus*), whinchat (*Saxicola rubetra*), common starling (*Sturnus vulgaris*), black grouse (*Tetrao tetrix*) and capercaillie (*T. urogallus*).

Grass snake (*Natrix natrix*) is a vulnerable and slow-worm (*Anguis fragilis*) a threatened reptile in Hämeenlinna. Moor frog (*Rana arvalis*) is a vulnerable amphibian found in Lake Hattelmalanjärvi area.

Among the threatened invertebrates is a vulnerable beetle species, *Pelecotoma fennica*, which lives in old aspens (*Populus tremula*) and has been found in Aulanko area. In Hämeenlinna there are two vulnerable butterfly species, *Ecliptopera capitata* and *Lycephila viciae*.

The flora of Hämeenlinna is known quite well and the first list of plant species was compiled by Aspelin and Thuren 1800s. An estimate of the total flora since 1850s is approximately 860 vascular plant species, of which 380 are natives, over 150 archaeophytes and about 330 neophytes. The diverse flora of Hämeenlinna has included a large number of threatened species, some of which have already been lost like fairy slipper (*Calypto bulbosa*), *Elatine alsinastrum*, field gentian (*Gentianella campestris*), autumn gentian (*Gentianella amarella*), and fen violet (*Viola persicifolia*). Hämeenlinna's flora includes two endangered vascular plant species pasqueflower (*Anemone patens*) and leafless hawk's beard

(*Crepis praemorsa*). Among the vulnerable species are European white elm and wych elm (*Ulmus laevis*, *U. glabra*), small-fruited yellow-sedge (*Carex viridula* ssp. *bergrothii*), lady's bed-straw (*Galium verum*) and baby's breath (*Gypsophila muralis*). Nearly threatened are early marsh-orchid (*Dactylorhiza incarnata*), maiden pink (*Dianthus deltooides*), *Geranium bohemicum*, marsh crane's-bill (*G. palustre*), brown beak-sedge (*Rhynchospora fusca*), yellow clover (*Trifolium aureum*) and large brown clover (*T. spadicum*). Among the vulnerable mosses are *Herzogiella turfacea*, *Moerckia hibernica* and *Plagiothecium latebricola*. Examples of threatened mosses are *Amblystegium radicale*, *Oxystegus tenuirostris* and *Sphagnum contortum*.

Photo: Heli Jurita

Chickweed wintergreen (*Trientalis europaea*) is a typical Finnish forest plant.

Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen julkaisuja on Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen julkaisusarja ja jatkaa ympäristöosaston julkaisuja -sarjan seuraajana. Ympäristötoimi julkaisee suppeampia selvityksiä ja tutkimuksia Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen monisteita -sarjassa.

Sarjassa ilmestyneitä julkaisuja:

Mäkeläinen Juulia 2007: **Kestävän kehityksen raportointi kuntien haasteena.**
– Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen julkaisuja 14. 93 s. + 12 liitettä.

Jutila Heli, Järvinen Aki, Jutila Karri & Huttunen Matti 2006: **Kalvolan Kotkajärvi.**
– Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen julkaisuja 13. 44 s. + 7 liitettä.

Palokangas Laura 2006: **Opettaja ympäristökasvatuksen muutosagenttina – Tapaustutkimus Hämeenlinnan seudun luontokoulun järjestämästä täydennyskoulutuksesta.**
– Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen julkaisuja 12.

Jutila Heli 2006: **Kanta-Hämeen järvet kestävään kehitykseen eli JÄRKI-hankkeen loppuraportti 1.5.2002–30.4.2006.** – Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen julkaisuja 11. TehoPrint Oy, Hämeenlinna. 31 s.

Jutila Heli 2006: **JÄRKI-hankkeen järvien hoito- ja käyttösuunnitelmat.**
– Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen julkaisuja 10. Hämeenlinnan seudullinen ympäristötoimi, JÄRKI-hanke 50 s. ja 16 liitettä.

Simola Anniina & Jutila Heli 2006: **Valumavesien käsittelymenetelmät Kanta-Hämeen järvet kestävään kehitykseen -hankkeessa.** – Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen julkaisuja 9. Hämeenlinnan seudullinen ympäristötoimi, JÄRKI-hanke 259 s. ja 8 liitettä.

Jutila Heli & Kouvo Matti 2006: **Katumajärven vesi- ja rantakasvillisuuskartoitu.**
Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen julkaisuja 8. Hämeenlinnan seudullinen ympäristötoimi, JÄRKI-hanke. 28 s. ja 17 liitettä.

Kokko Marja 2006: **Hämeenlinnan seudun hyvä tulevaisuus –projektin loppuraportti 1.1.2003 -31.12.2005** –Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen julkaisuja 7. 34 s. +1 liite.

Häyhä Teppo & Jutila Heli 2006: **Tammelan Liesjärven ja Kalvolan Äimjärven vesikasvillisuus.** Hämeenlinnan seudullisen ympäristötoimen julkaisuja 6. Hämeenlinnan seudullinen ympäristötoimi, JÄRKI-hanke. 77 s ja 8 liitettä.

Käyntiosoite: Linnakatu 6C, 3. ja 4. krs.
Postiosoite: PL 63, 13101 Hämeenlinna
Puhelin: 03-6211/vaihe
Telekopio: 03-621 3779
Kotisivu: www.ymparistotoimi.fi

ISBN 978-952-9509-54-6
ISSN 1795-8997